

La réforme des prix de l'année 1951 a supprimé le niveau des prix unitaire pour les moyens de production et des moyens de consommation. Une creusée s'est ouverte entre les prix de production et ceux de consommation, la majorité de matières premières pour l'industrie étant en mise à un prix plus bas du prix de revient avec une dotation de l'Etat. Ce phénomène était très aigu dans l'agriculture où le prix de marché était beaucoup plus élevé que celui de la cession obligatoire à l'Etat. Quant à l'exportation, la différence souvent très importante entre le prix à l'intérieur du pays et celui à l'étranger était surmontée par une compensation sur le prix assurée par l'Etat. Ce système des prix restait fixé dans la relation socialiste au cours des années, ce qui a facilité la planification en éliminant les effets de changements des prix de marché, qui n'étaient pas aptes à être planifiés. Les prix ne pouvaient exercer leur vraies fonctions que sur le domaine des articles de consommation et là aussi uniquement sous les rapports de la demande ne touchant pas à l'offre. Cette restriction de l'influence du marché a rendu les entreprises indépendantes de la réalisations de leurs produits. Elles étaient intéressées en exécution du plan et en augmentation de la production le plus vite possible. Aussi le décret sur les primes du 1 novembre 1952 les a-t-il inspiré à un accroissement de la quantité de la production.

Ce système de planification a créé des possibilités exceptionnelles capables d'augmenter en flèche l'accumulation. A l'aide du système des prix p. ex. une grande partie du revenu produit dans l'agriculture pouvait être ajoutée aux fonds d'accumulation d'Etat, plus il y avait la possibilité de régler la quote de consommation. Pendant que le revenu national a cru de 20% entre 1945 et 1950, l'augmentation de la quote de consommation était de 6 et celle des fonds d'accumulation de 54%. Cela servait de base d'une activité d'investissement sans exemple jusque là dans l'histoire de l'économie hongroise. L'utilisation des moyens d'une façon si concentré avait comme but la transformation de l'ancienne structure agraire-industrielle en structure industrielle. Au cours de la première moitié de la décennie 48% des investissements effectifs étaient investis dans l'industrie et dans l'industrie lourde pour la plupart. La même tendance s'est fait valoir même dans les années 60 sous une forme en quelque sorte restreinte. Un changement est survenu dans l'industrie lourde à savoir au lieu de l'industrie extractive les branches demandant de travail furent mises en relief, comme l'industrie des instruments de précision, l'industrie électrotechnique et chimique. Le système de plans réglementaires favorisait le développement extensif des entreprises qui embauchaient de plus en plus de mains d'oeuvre; — dont l'augmentation moyenne était de 5,5%. Ce système était une nécessité aussi par le fait que les postes de l'administration publique et de la gestion de l'économie nationale et des entreprises étaient pris par des dirigeants en leur majorité non-spécialisés.

Jusqu'à la moitié des années 60 le rythme d'accroissement de la production industrielle se situe autour de 10%. L'industrialisation rapide avait comme effet la modification importante de l'économie nationale, la proportion des salariés industriels se rapprochait de la moitié de la population. L'augmentation annuelle du revenu national était de 5,1% donc parmi les plus élevés même à l'échelon mondial.

A côté des effets positifs se présentaient d'importantes contradictions. Ce système n'a pas stimulé les entreprises à augmenter la productivité, à améliorer la qualité, à épargner de matière etc. En fin de compte tout cela aboutissait au gaspillage, le niveau d'efficacité restait très bas et ce fait se révélait non seulement dans le processus de développement mais aussi dans celui de la production. Des stocks de marchandises invendables se sont accumulés dans les entreprises et ont atteint 2 à 5% du revenu national. Ce système a éliminé à côté des effets défavorables du marché ceux stimulants. Il n'a pas favorisé l'élargissement du choix au contraire il l'a limité. L'exigence d'information centrale a entraîné le gonflement énorme de l'apparat administratif. De telle façon la grande partie du revenu national s'est perdue par une économie trop coûteuse. Ces faits ont nécessité l'introduction en 1968 de la réforme de la gestion et de la planification qui essaye de lier les avantages de la planification avec ceux des effets du marché.

Fügedi Erik:

Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon

Három évvel ezelőtt az Annales hasábjain Jacques le Goff Franciaország középkori kulturális „antropológiájának” elkészítésével kapcsolatban szellemes és termékeny gondolatot vetett fel.¹ A francia városhálózat, ill. a városjellegű települések meghatározása ui. ugyanolyan nehézségekbe ütközik mint a magyaré. A régészet ezen a téren nem tud segítséget nyújtani, mert a francia középkori régészet még nem elég fejlett.² A demográfiai tényező első tekintetre biztos kiindulópontnak látszik, de a források a XIV. század előtt teljesen hiányzanak, másrészt nincs összefüggés a lakosság száma és egy telep városi jellege között, hiszen közismert, hogy a kisvárosokkal szemben már a középkorban is egy sor jóval népesebb nagy falut találunk. A jogi ismervek felhasználása sem látszik eredményesnek, mert lehetetlen meghatározni, hogy mik a tisztán városi intézmények. „Ezért olyan elfogadható jelenséget kell keresnünk, amely Franciaország városainak térképét nyújtja mennyiségileg abban az értelemben, hogy az (többé-kevésbé) egybeesik a városközpontokkal és minőségileg abban az értelemben, hogy a várossal mint jelenséggel nem mennyiségileg egyezik mint a népesség száma, nem is külsőleg mint a jogrendszer, hanem belsőleg és minőségileg magát a városjellegét mint a funkciók összességét és mint szociológiai jelenséget érinti.”³ Ilyen jelenségnek tartja Le Goff a koldulórendek jelenlétét. Kiindulópontul két részből álló munkahipotézist állított fel: (1) a középkori Franciaország város-térképe azonos a koldulórendi kolostorok térképével, mert a városokon kívül nincs koldulórendi kolostor és fordítva, nincs város koldulórendi kolostor nélkül; (2) a városok demográfiai és társadalmi struktúrája és a koldulórendek elhelyezkedése között összefüggés áll fenn, mert ezek a rendek ott települtek le (eleinte mindig a külvárosokban), ahol kezdetben a városba beköltöző falusiak összegyűltek, később a városi plebejusok éltek. A szerző maga is rámutatott arra, hogy a hipotézis két tétele nem lesz teljesen igazolható. Lesznek városjellegű telepek koldulórendi kolostor nélkül (elsősorban a püspöki székhelyek) és fordítva. A második hipotézis esetében sem fognak hiányozni a kivételek, és itt Le Goff azt a francia sajátágot emelte ki, hogy az egyetemek és egyetemi negyedek (quartier latin) különös vonzóerőt gyakoroltak a koldulórendekre.

A munkahipotézis alapjául szolgáló megállapítás, hogy a koldulórendek és a városok között kapcsolat áll fenn, nem tekinthető új eredménynek. Nemeskai a történettudomány és a művészettörténet ismeri régóta ezt a kapcsolatot, tudatában voltak ennek maguk a koldulórendek is, már a XIII. században.⁴ Az újat abban kell látnunk, hogy

¹ J. Le Goff: Apostolat mendiant et fait urbain dans la France médiévale: L'implantation des ordres mendiants. Annales, E. S. C. 23/1968. 336—337. l.

² M. de Bouard: Où en est l'archéologie médiévale? Revue Historique T. 241., 93/1969. 5—22. l.

³ Le Goff: i. h. 336. l.

⁴ Le Goff: Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. Annales. E. S. C. 25/1970. 928 skk. ll.

Le Goff ezt a megállapítást visszajára fordította, hogy a koldulórendi kolostorok jelenlétét tekinti az urbanitás fokmérőjének. Ebben a vonatkozásban a városok és koldulórendek viszonya még nem szerepelt. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a felvetett gondolat a magyar kutató számára is vonzó. Nemesak általában városi vagy méginkább a mezővárosi jelleg meghatározása jelent nehézséget, de konkrét esetben is nehéz eldönteni, hogy egy telep a város vagy mezőváros kategóriájába kell-e sorolnunk. Azzal a reménnyel fogtunk hozzá vizsgálatunkhoz, hogy egy-egy telep többé-kevésbé urbánus jellegén túl a koldulórendek földrajzi elterjedése talán új fényt deríthet a magyar városfejlődésre. Elfogadtuk Le Goff munkahipotézisét, mégpedig úgy, hogy a benne található új elemet ragadtuk meg és azt a kérdést tettük fel: lehet-e a koldulórendi kolostorok elterjedéséből a magyar városfejlődésre, a városhálózat kialakulásának szakaszaira következtetni? Az elkövetkezendő sorokban ilyen értelemben általában a magyar városfejlődés és a koldulórendek kapcsolatát, részben az ország XVI. század eleji városhálózatát próbáljuk meg Le Goff gondolata szempontjából megvizsgálni. Előbb azonban vessünk egy tekintetet a szerzetesség fejlődésének magyar sajátosságaira.

A koldulórendek és előzményeik Magyarországon

Az első koldulórend megjelenésekor a szerzetesség intézménye Magyarországon is hosszabb, két évszázados múltra tekinthetett vissza, s későbbi fejtegetéseink szempontjából nem mellőzhetjük a monasztikus rendek legfontosabb jellemzőinek, elsősorban számuknak, földrajzi elterjedésüknek és a városfejlődésben játszott szerepüknek ismertetését.

A szerzetesek működése Magyarországon — régebbi és legújabb irodalmunk egybehangzó megállapítása szerint⁶ — megelőzte az egyházi szervezet kialakulását. Legkorábbi görög és latin szertartású monostoraink lakóinak elsősorban missziós tevékenység volt a feladata, a szerzetesek közül kerültek ki első püspökeink és érsekeink.⁷ A legelső latin szertartású monasztikus rend, a bencés Magyarországon még I. István trónralépte előtt otthonra talált Pannonhalmán, majd István utódai alatt az erre a célra átengedett királyi birtokközpontokban (*curtis*).⁷ A királyok példáját az ország nagyjai követték, megvetve alapját a nemzeti monostorok intézményének. A bencések útját követték az új monasztikus rendek, a XII. század derekán, ill. utolsó negyedében megjelenő ciszterciák és premonstreiek. Az ő elterjedésük is a királyok és magánosok alapításának volt köszönhető, új vonásként legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy a két utóbbi rend több volt bencés monostort is átvett.

A monostor-alapítás azonos jellege következtében a három nagy monasztikus rend sok azonos vonással rendelkezett. Az első monostorok általában királyi alapításúak voltak, ezeket követték a nemzeti monostorok, amik nem lényegüket tekintve különböztek a királyiaktól, hanem csak tekintélyben, gazdagságban és nagyságban. Túlnyomó többségük a királyi család vagy az alapító nemzetség nemzetségéhez szerezpét töltötte be, a királyok esetében inkább csak a XI. században, a nemzetségek esetében sokszor az egész középkoron át. A nagyságbeli különbséget sajnos nem tudjuk felmérni, mindössze annyit mondhatunk, hogy a nemzeti monostorok nem lehettek nagyok, mert

⁶ A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története (a továbbiakban: PRT) I. Moravcsik Gy.: A görög nyelvű kolostorok Szent István korában. Szent István emlékkönyv. Bpest. 1938. I. köt. 389—422. l.

⁷ Györffy Gy.: A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. Az MTA filozófiai és történettudományi osztályának közleményei 18/1969. 199—221. l.

⁸ Uo. 214. l.

húsz vagy annál több szerzetes befogadására alkalmas renház már az átlagot meghaladónak számított.⁸ Az egyes monostorok nagyságának ismeretlen volta akadályoz meg abban is, hogy Mályusz Elemért követve,⁹ megpróbáljunk következtetést levonni abból a tényből, hogy a cisztereknek kevesebb monostoruk volt mint a bencéseknek, a premonstreieknek pedig szintén kevesebb prépostságuk mint a bencés apátságok száma.

A monostorok számának megállapítása amúgy sem könnyű feladat. A legnagyobb nehézségre éppen az első és legerjedtebb rendnél, a bencéseknél akadunk. A századforduló körül készült nagy bencés rendtörténet igyekezett minden bencés apátságot számba venni, s ennek a munkának során minden renházat törölni, amely nem volt bizonyíthatóan bencés.¹⁰ Az eredmény kerekén 80 apátság volt, ideértve azokat is, amelyek igen korán megszűntek vagy más rend tulajdonába mentek át, mint pl. Bozókot.¹¹ A dolog természete szerint a bencés apátságok túlnyomórészt a tatárjárás előtt keletkeztek, ezt az esetek többségében oklevéllel, néha csak az épület korának meghatározásával bizonyíthatjuk.¹² A stóliai bencés apátságot nem sokkal 1314 előtt alapították, ez már igen későn keletkezett bencés háznak tekinthető, a legkésőbbi pedig valószínűleg a Jolsvai Lesták nádor által Privigyem mellett alapított bencés monostor lehetett.¹⁴ Így azt kell mondanunk, hogy Magyarországon bizonyíthatóan 80 bencés renház volt, s ezek egy kivételével valószínűleg majdnem mind a tatárjárás előtt keletkeztek.

Szerencsésebb helyzetben vagyunk a másik két monasztikus rend esetében, amit részben annak kell tulajdonítanunk, hogy mind a ciszterciák, mind a premonstreiek központosítást vezettek be. Már a bencéseknél is találkoznak ilyen kísérletekkel, Somogyvár pl. a franciaországi St. Gilles filiája volt.¹⁵ A filiaió a cisztereknél és a premonstreiknél már szilárdan kiépített rendszerré fejlődött, és a centralizációt a rendszeresen megtartott nagykáptalanok még csak erősítették. A legújabb kidolgozott ciszterciatlasz alapján azt állíthatjuk, hogy Magyarországon a rendnek 18 apátsága volt.¹⁶ A premonstre monostorok hálózatát a különböző egykorú jegyzékekre és hazai oklevelekre támaszkodva Oszwald Ferenc rekonstruálta.¹⁷ Összesen 39 monostort ismerünk, ezekből azonban 9 azonosíthatatlan, az utóbbiak közül Györffy Györgynek sikerült az *insula Lazariként* említett prépostságot a Baranya megyei Körösmonostorral azonosítani.¹⁸ A ciszterciák és premonstre monostorok alapítása 1142-től, ill. 1172-től nemesak a tatárjárásig tartott, hanem mindkét rend esetében azon túl is, de a XIII. század vége után egyik rend sem alapított újabb monostort.¹⁹

⁸ A bánmonostori harminc szerzetes befogadó monostor igen nagy számított (vö. PRT XII/B. 427. l.), ugyancsak nagy számították a zsámbéki premonstre prépostságot, amely húsz szerzetes tudott befogadni. (Vö. Oszwald F.: Adatok a magyarországi premonstreiek alapítási-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 6/1957. 253. l.)

⁹ Egyháztörténet. I/1943. 430. l.

¹⁰ PRT XII/B. 4—8. l.

¹¹ Oszwald: i. h.

¹² Pl. a Gömör megyei Jánosiban levő monostor temploma Árpád-kori, PRT XII/B. 198. l.

¹³ Uo. 198. l.

¹⁴ Lukács P.: XV. századi pápák oklevelei (Olaszországi magyar oklevéltár I.) I. köt. Bpest. 1931. 906. sz.

¹⁵ PRT XII/B. 198. l.

¹⁶ F. van de Meer: Atlas de l'ordre cistercien. Paris—Bruxelles. 1965.

¹⁷ Oszwald: i. h. 231—254. l.

¹⁸ Györffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bpest. 1963. I. köt. 331. l. (a továbbiakban: Györffy).

¹⁹ A legkorábbi premonstre alapításnak Váradhegyfokot tekinthetjük, amelyet II. István létesített, vö. Oszwald: i. h.

A monasztikus rendekhez állnak legközelebb az ágostonos kanonokok (*fratres superpellicciati*) vagy másként karingesek. Rendházaik számát nem könnyű rekonstruálni, mert ennek a rendnek sincs hazai története, amit az is magyaráz, hogy a rend a középkorban nem jutott el a rendi szervezetség magasabb fokára. Hazánkban a laterani kanonok-nak sevezett ág terjedt el, rendházainak száma 15 körül moogzhatott, s főképpen a XIII. század második felében alapították őket magánosok.²⁰

A monasztikus rendek elterjedéséről szerzett ismereteink alapján a tatárjárás látszik a legmegfelelőbb határpontnak, mert biztosan állíthatjuk, hogy a tatárjárás után már kevesebb bencés és cisztercita apátságot, ill. premontrei és ágostonos prépostságot alapítottak, az elterjedés súlypontja — az ágostonos kanonokok kivételével — a tatárjárást megelőző időszakra esett. A bencés apátságok fentebb említett számából átfedések elkerülése végett le kell vonnunk azokat a monastorokat, amelyeket már korán más rend vett át²¹ és egy tévesen bencésnek minősített bazilita rendházat.²² A biztonság okáért ugyancsak le kell vonnunk azokat az apátságokat, amelyekről csak a XIV. századból maradt fenn említés, s ennek régészeti adat sem mond ellent.²³ Végeredményben azt állíthatjuk, hogy a tatárjárásig biztosan 68 apátság keletkezett és maradt a rend kezén Magyarországon. A ciszterciták 20 nyilvántartott házából három olyant kell levonnunk, amely valószínűleg a tatárjárás után keletkezett,²⁴ ezek száma tehát 17 volt. A 39 premontrei prépostságból Oszvald Ferenc megállapítása alapján hat tatárjárás után alapítottat kell levonnunk.²⁵ Ha csak ezt a hatot vonjuk le, akkor 33 prépostságot kapunk, ha kizárjuk a különböző jegyzékekben szereplő azonosíthatatlan nyolcat is, akkor a premontrei házak száma 25 lesz. Az ágostonos kanonokoknak a tatárjárás előtt valószínűleg csak három rendházuk volt az országban.²⁶

Felmérésünk az eddigiek alapján a következő eredményt mutatja:

	68 bencés,
	17 cisztercita,
	33 premontrei,
	3 ágostonos kanonoki rendház, azaz
összesen	121 rendház

²⁰ A következő házaikat sikerült megállapítani: Apar (Tolna megye, *Csánki D.*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában [a továbbiakban: *Csánki*] Bpest. 1897. III. köt. 414. l.), Asszuágy (*Lukács*: i. m. I. köt. 1036. sz. Eszerint a monostor mindenzentek tiszteletére volt szentelve, s talán a Körös megyei Asszuágygal azonos), Derzs (Bács megye, *Györffy* I. köt. 217. l.), Horpács (Sopron megye, *Ortvay T.*: Magyarország egyházi földleírása. Bpest. 1891. II. köt. 799. l.), Keresztúr (Tolna megye, *Csánki* III. köt. 434. l.), Koronóc (Tolna megye, *Csánki* III. köt. 434. l.), Órs (Veszprém megye, a XIII. században már világi prépostság!), Siklós (Baranya megye, *Györffy* I. köt. 378. l.), Solymos (Arad megye, *Györffy* I. köt. 184. l.), Szentlászló (vagy Lulle vagy Elyevölgy. Somogy megye, *Csánki* II. köt. 603, 614. l.), Szenttrinitás (Somogy megye, *Csánki* II. köt. 646. l.), Tényő (Szolnok megye, *Ortvay*: i. m. II. köt. 787. l.). — *Balanyi* még a vaskai, máriafalvi és bieniki házakat említi (A szerzetesség története, Bpest. 1923. 151. l.), de ezekre nem találtunk adatokat.

²¹ A ciszterek vették át Pásztót, Széket és Nagyolaszit, a premontreiek Bozókot. Vö. PRT XII/B. 369, 359—360 és *Oszvald*: i. h. 240. l.

²² Oroszlánost a rendtörténet bencésnek minősíti (PRT XII/B 435. l.), holott bazilita volt, amin az sem változtat, ha ott néhány bencés is élt.

²³ Ezek: Dabolc, Tomaj, Murakeresztúr, Szent László.

²⁴ Ezek: Siklós, Ercsi (átvéve a bencésektől), Kenyermező (Esztergom mellett).

— Megjegyezzük, hogy az atlaszban tévesen Bárfa is szerepel a monastorok között.

²⁵ Ezek: Adony, Csöt, Darnó, Ivánics, Mórchida és Turóc. *Oszvald*: i. h. passim.

²⁶ Ezek: Órs, Szenttrinitás és talán Asszuágy.

Ehhez az összeghez azonban még hozzá kell adnunk azokat a monastorokat, amelyeket oklevelekből ismerünk, amelyeknek sokszor pontos helyét, sőt romjait is ismerjük, de amelyekről nem tudjuk megmondani, hogy milyen rendhez tartoztak. A legnagyobb persze annak a valószínűsége, hogy ezek is bencés apátságok voltak, amelyek igen korán, sokszor a tatárjárás alatt vagy az Alföldön a kunok dúlása következtében pusztultak el. Sajnos nincs olyan jegyzékünk, amely ezeket az ismeretlen rendű monastorokat felsorolná. Ortvay Tivadar nagy egyházi földleírása ugyanúgy nem tartalmazza őket, mint Balics Lajos összefoglaló egyháztörténete, bár mindkettőben találunk kísérletet az ilyen monastorok számbavételére.²⁷ Teljes jegyzék hiányában becsléssel kell beérmünk. A Pannonhalmi Rendtörténet 17 a bencéseknek tulajdonított monastort zárt ki a rendiek sorából.²⁸ Juhász Kálmán a csanádi egyházmegyében 11 ilyen rendházat sorol fel,²⁹ Györffy György munkájában pedig 20 olyan monastor szerepel, amely az előbbi két tanulmányban nem fordul elő.³⁰ Ez a 48 monastor az ismeretlen rendhez tartozó házak számának valószínűleg a többsége. Tekintetbe kell vennünk ui., hogy Bunyitay és Györffy munkája az Alföld tekintélyes részét öleli fel, a Dunántúlon pedig kevesebb ilyen monastorral kell számolnunk. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a fenti, kereken 120 összlétszámban 8 olyan premontrei prépostság is előfordul, amelyet nem tudunk azonosítani, és így fennáll annak a lehetősége, hogy a hazai anyagban ismeretlen rendű monastor szerepel a premontrei jegyzékben, csak éppen más néven. Mindent egybevéve az ismeretlen rendhez tartozó monastorok számát nem tehetjük sokkal magasabbra, legfeljebb 50—60 rendházra.³¹ A monasztikus rendek ezek szerint a tatárjáráskor 170—180 monastort mondhattak sajátjuknak Magyarországon.

Első pillanatra talán érthetetlennek tűnik az az erőfeszítés, hogy a monastorok számát megállapítsuk. Úgy hisszük azonban, hogy a számok ebben az esetben is értelmezhetők, bár az értelmezhetőségnek ebben az esetben is megvan a maga határa. Sem az épületek nagyságát, sem a szerzetesek létszámát nem ismerjük, birtokaik értékét vagy jövedelmük nagyságát sem tudjuk kifejezni. Mégis jellemzőnek kell tartanunk, hogy az ismert monastoroknak majdnem 20, az összeseknek kereken 10%-át a királyok alapították, ráadásul ezek voltak a legnagyobbak és legtekintélyesebbek. A fennmaradó monastorok túlnyomó többsége nemzeti monastor volt. Ezt a tényt úgy is kifejezhetjük, hogy a XI—XII. századi Magyarországon a király volt a legnagyobb anyagi erőforrások birtokában (amit eddig is tudtunk), de a nemzetségek összessége együtt még nagyob-

²⁷ *Ortvay*: i. m. II. köt. 781. l., *Balics L.*: A római katolikus egyház története Magyarországon. Bpest. 1890. II/2. köt. 335—340. l.

²⁸ Ezek: Bátmonostor, Körümonostora, Egyedmonostor, Gáborjánmonostora, Gyéromonostor, Gyulammonostor, Ákosmonostor, Ohat, Pankota, Pétermonostor, Poroszló, Szentimre, Szer, Szögreg (Vaska), Zámmonostora, Sárva monostor.

²⁹ Galád, Kanizsa, Pordán, Tömpös, Kemece, Kenézmonostor, Isou, Hódos, Gyelid, Sasvár, Sagio. *K. Juhász*: Die Stifte der Tschanager Diözese im MA (Deutschum und Ausland, 8—9) Münster i. W. 1927. 165—217. l.

³⁰ Györffynél megyénként a következőket találjuk: Csongrád: Dorozsma, Illésmonostora, Pálmonostora. Bodrog megye: Salamonmonostora, Martonos, Adorján, Tárnokmonostor. Békés megye: Csolt, Gerla, Torda, Szerepmonostor. Bihar megye: Bátormonostor, Szólátmonostor, Szentjános, Ugra. Baranya megye: Gétmonostor, Baranya monostor (Majsonostor). Bács megye: Derzs, Szentgeryély, Szolnok.

³¹ A felsorolt monastorok egy tekintélyes részének bencésnek vagy cisztercitának kellett lennie, mert bár rendjét nem, de apátját említi. Így beszélnek a következő monastorok apátjáról (zárjelben a forrás) Bodrogmonostor (*Györffy* I. 713.), Martonos (uo. 724.), Salamonmonostor (uo. 726), Csolt (uo. 504), Gerla (uo. 507.), Szentjános (uo. 667.), Gétmonostor (uo. 309.), Baranya monostor (uo. 343.), Szentgeryély (uo. I. 233.), Szent Imre (uo. 667.), Gáborjánmonostor (uo. 618.), Pétermonostor (uo. 899.) Kanizsa (*Juhász*: i. m. 183. l.). — A statisztika tehát azt mutatja, hogy a 48 ismeretlen rendű monastor közül 14 biztosan bencés vagy ciszter volt.

bak birtokában lehetett. Azt az állítást is megkockáztathatjuk, hogy az ország gazdasági erejéből futotta annyira, hogy másfél évenként egy monostort építsenek fel.

A három rend — figyelmen kívül hagyva most az ágostonos kanonokokat — nem egyszerre, hanem egymásután virágzott fel, a leghosszabb ideig a bencés rend élvezte egyeduralmát (1002—1142). Ennélfogva nem csodálhatjuk, hogy nekik volt a legtöbb rendházuk, több mint a másik két rendnek együttvéve. Földrajzi elhelyezkedésük is a XI. század végének állapotát őrizte meg. Északon Kolozs, Garamszentbenedek, Bozók és Széplak (Abaúj megye), keleten Szentjobb, Meszes és Kolozsmonostor volt az utolsó bencés rendház. Erdélyben (Kolozsmonostort kivéve) hiába keresünk bencés apátságot. A ciszterek korai monostorai sem lépték túl ezt a határt, a premontreiek pedig csak Jászón hatoltak be addig ritkán lakott területre. A legfeltűnőbb, hogy a kerci monostor megalapításáig (1202) Erdély teljesen kívül esik a szerzetesség hatókörén. Amennyire nincs szerzetes Erdélyben, olyan sok van a Dunántúlon. A számokkal azonban itt sem felesleges óvatosan bánni. Ha azt látjuk, hogy 70 bencés monostorból 32, 17 cisztercitából 6, a 33 premontreiből 11 dunántúli, akkor azt is látnunk kell, hogy az ismeretlen rendű monostorokból mindössze kettő fekszik a Dunántúlon. Igaz, az összes monasztikus rendházaknak egyharmada így is dunántúli, ami semmiképpen sem felel meg a terület szerinti arálynak. A Dunántúl kulturális és gazdasági szempontból fölényben volt, de ez a fölény úgy látszik csökkenő irányzatot mutatott, mert az ismert bencés apátságoknak még majdnem a fele, a cisztercita és premontrei rendházaknak azonban már csak egyharmada feküdt a Dunántúlon.

A monasztikus rendek földrajzi elhelyezkedése még egy tényre figyelmeztet. A monostorok — akár XI., akár XII. századi alapításúak voltak — a lehetőség szerint kerültek a forgalmasabb útvonalakat, és távol helyezkedtek el a városoktól. Akár Győr és Pannonhalma, akár Veszprém és Zirc elhelyezkedésére gondolunk, mindenképpen azt kell megállapítanunk, hogy korai városhálózatunk kialakulásában az apátságok nem játszottak olyan fontos szerepet mint Nyugat-Európában.³² Ezt a szerepet nálunk a királyi alapítású társaskáptalanok töltötték be, amint azt Óbuda, Fehérvár és Vasvár példája szépen bizonyítja.

A város és monostor kapcsolatának hiánya azonban csak a férfirendházakra érvényes megállapítás. A korai apácázárdák ennek éppen az ellenkezőjével jellemezhetők, a legkorábbi, veszprémvölgyi Veszprém közvetlen közelében épült fel,³³ s ugyanúgy nagyobb telepeken vagy szomszédságukban alapították meg a pozsonyi³⁴ és nagyszombati³⁵ zárdákat. Ez a vonás teljesen érthető, hiszen egyrészt a zárdák lakói kizárólag nők voltak, veszély esetén aligha védhették meg magukat, másrészt szorosabb kapcsolatukat a központokkal működésük (egyházi ruhák készítése) is indokolta tette.

A monasztikus rendek után az európai fejlődésben a remete rendek következnek, és a fejlődés nem sokkal a koldulórendek megjelenése után Magyarországon is külön magyar remete rendet hozott létre, a Szt. Ágoston regulái szerint élő pálosok rendjét. A rend megalapításának és terjedésének bemutatásával történettudományunk a mai

³² H. Büttner: Studie zum frühmittelalterlichen Städtewesen in Frankreich, vornehmlich im Loire- und Rhônegebiet. Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens. Konstanz 1958. 151—189. l.; F. Petri: Die Anfänge des mittelalterlichen Städtewesens in den Niederlanden und dem angrenzenden Frankreich. Uo. 229—259. l.; F. Prinz: Die Ausbreitung fränkischer Reichskultur. Uo. 191—194. l.

³³ Turul, 29/1911. 171. l.

³⁴ Karácsonyi J.: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bpest. 1922—24. II. köt. 509. l.

³⁵ Uo. II. köt. 460. l.

napig adós maradt.³⁶ A rendelkezésre álló forrásokból úgy tűnik, hogy a rend több kezdeményezés egybeolvastása révén forma szerint csak 1202-ben alakult meg, szabályzata és Szt. Ágoston reguláinak bevezetése még később történt.³⁷ A kezdetet mégis jóval korábbra kell tennünk. A Mecsek hegységben élő remetéket a clunyi bencésből pécsi püspökké lett Bertalan szervezte szerzetesekké 1225-ben, a Pilis hegységben őket Özséb esztergomi kanonok gyűjtötte össze 1246-ban.³⁸ 1250 előtt úgy látszik csak három kolostoruk volt, ezeknek száma azonban 1263-ra tizenkét rendházra szaporodott fel.³⁹ A rend igen gyorsan terjedt, nagy valószínűséggel a következő számsort állíthatjuk fel:⁴⁰

1250: 3 kolostor	1325: 36 kolostor	1400: 78 kolostor
1275: 13 kolostor	1350: 44 kolostor	1425: 84 kolostor
1300: 17 kolostor	1375: 62 kolostor	1450: 90 kolostor

Amint a számsor is mutatja, a rend legnagyobb fellendülése a XIV. század első negyedére (19 új kolostor alapítása) és második felére (18 és 16 új alapítás, összesen 34 új rendház) esik. Az alapítók között ugyanúgy megtaláljuk Árpád-házi és Anjou királyainkat, mint a kor arisztokrata családait (Druget, Lackfi, Bebek, Kanizsai, Kont stb.) és közép-

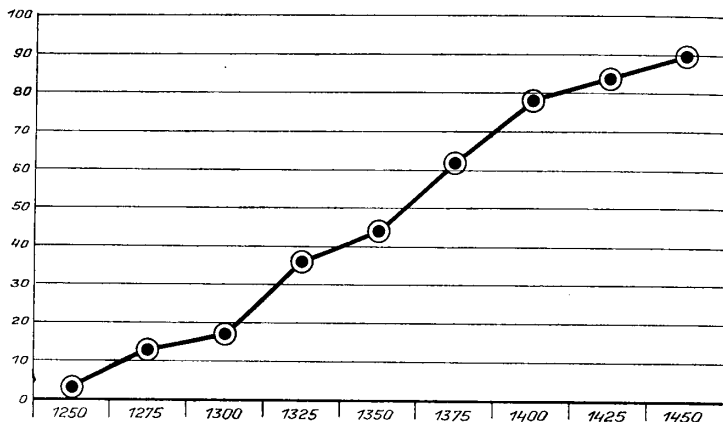
³⁶ A pálos rendtörténet nemcsak a forrásanyag töredékes volta miatt vet fel nehéz kérdéseket, hanem azért is, mert könnyű őket az ugyancsak Szt. Ágoston regulái szerint élő ágostonos remetékkel (nem tévesztendő össze az ágostonos kanonokokkal) összeeserélni. Jellemző, hogy Csánki is többször használja a kifejezést: „az ágostonos (pálos) remeték”.

³⁷ Zákonyi M.: A Budai melletti Szent-Lőrinc pálos kolostor története. Századok, 45/1911. 517. l., Mályusz E.: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet, III/1947. 20—21. l.

³⁸ Zákonyi: i. h. 513—515. l.

³⁹ Uo. 515. l.

⁴⁰ A számsornak megfelelően a következő kolostorokat vettük figyelembe. 1250: Patacs (Győrffy I. 399.), Pilisszentkereszt és Pilul (?). — 1275: Sátoraljaújhely (Csánki I. 340.), Köveskút (Csánki III. 74.), Magyarország részletesi topográfiája [a továbbiakban: MRég. Top.] I. köt. 135—136. l.), Örményes (Csánki III. 89.), Zala (Csánki III. 46—47.), Hidegkút, Badacsony (MRég. Top. I. 27.), Elek, Szakácsi, Pilisszentlélek (Kisbán E.: A magyar pálosrend története I. köt. Bpest. 1938. 20.), Kalodva (Győrffy I. 179.). — 1300: Bajcs (Győrffy I. 276.), Keresztúr (Győrffy I. 325.), Kékes, Kápolna (Győrffy I. 388.). — 1325: Veresmart (Csánki I. 75.), Diósgyőr (Győrffy I. 774.), Budaszentlőrinc (Zákonyi, i. h.), Huszt, Cserő (?), Kőkényes, Vetahida (Csánki II. 656.), Tüskevár (Csánki II. 213.), Szentlélek (Győrffy I. 770.), Kisbát, Kács (Győrffy I. 779.), Kövesd, Sümeg, Regéc, Hernád (Győrffy I. 123.), Mindszent (?), Tálod (Csánki III. 114., MRég. Top. II. 182.). — 1350: Gyula (?), Bereg (Győrffy I. 530.), Tolna, Kőszeg (Csánki II. 500.), Váradi (Győrffy I. 628.), Enyere (Csánki III. 50.), Szerdahely (Csánki II. 647.), Tur, Felnémet, Székelyháza, Uzsa (Csánki III. 120—121., MRég. Top. I. 111. szerint első említése 1333!) — 1375: Nosztra, Eszény (Csánki I. 514.), Beleg, Csatár (Csánki II. 477.), Buzgó (Győrffy I. 606.), Csatka (Csánki III. 225.), Remete (Csánki I. 451.), Hangony (Csánki I. 136.), Tarpa, Róna, Nyárad, Elefánt, Gönc (Csánki I. 198.), Gombaszög (Csánki I. 135.), Haraba (Lukácsics i. m. I. 197. sz.), Pápa. — 1400: Henye (Csánki III. 60., MRég. Top. I. 41. szerint az épület Árpád-kori!), Máriavölgy (Pozsony mellett), Pogányszentpéter (Csánki II. 646.), Tarc, Gersén, Patlan, Háromhegy, Ungvár (Csánki I. 387.), Told (Csánki II. 652.), Mihálykő, Sajólád (Csánki I. 175.), Boldogkő, Bélakő, Gotal, Csáktornya (Csánki III. 19.). — 1425: Villye (Csánki I. 400.), Újháza (Lukácsics i. m. I. 72. sz.), Nagyfalu (Iványi B.: A Tomaj nembeli Losonczy Bánffy család története. Bpest. 1941. 396. l.), — 1450: Válas (Csánki III. 121., MRég. Top. I. 164.), Tiszaberek (Csánki I. 487.), Bolondóc (?), Porva (Csánki III. 248.), Toronya (?), Tövis. — A jegyzetletlen helyeket Kisbán id. munkájából vettük. Miután a munka nem egy helyen csak úgy hemzseg a primitív hibáktól, a helységnév után minden esetben kérdőjelet tettünk az általunk kétségesnek tartott kolostoroknál. Pl. a bolondóci Fekete Nagy Antal (Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában IV. köt. Trencsén megye, Bpest. 1941) nem ismeri.

I. ábra. A pálos rend elterjedése Magyarországon 1250–1450

birtokos nemeseit (Hangonyi, Cibak) vagy főpapjait. A XIII. és XIV. században alapított kolostorok esetében feltűnő egyrészt a magyar szentek, másrészt azok közül is és a többi szentek közül is a lovasszentek erős kultusza. Az 1400-ig alapított 78 kolostor közül ma 60 védszentjét ismerjük, s ezekből Szűz Máriától mint a legnépszerűbb védőszenttől eltekintve (14 kolostor), hat kolostor Szt. László király, három Szt. Mihály arkangyal tiszteletére volt szentelve.⁴¹ Feltűnő ezzel szemben, hogy egyetlen Szt. István király tiszteletére épült pálos templommal sem találkozunk.

Az alapítók és védszentek már önmagukban is arra mutatnak, hogy egy a királyi udvar és az arisztokrata családok által favorizált renddel van dolgunk, amelynek templomai elsősorban a régi nemzetségekből kivált vagy újonnan felemelkedő családok temetkezési helyeül szolgáltak. Benyomásunkat a kolostorok földrajzi elhelyezkedése is megerősíti. A rend kezdetben a Mecsekben és a Pilisben élő remetéket egyesítette, a későbbi kolostorok helyeül is a forgalomtól és így a városoktól távolos erdőket és szigeteket választották ki. A XIII–XIV. században keletkezett rendházakból sajnos tizenháromat nem tudunk azonosítani.⁴² A fennmaradó 65 kolostornak több mint a fele, pontosan 35 a Dunántúlon, 23 pedig az ország északi részein (Heves megyétől Máramarosig) helyezkedett el. A Tiszántúltra mindössze hét, Erdélyre pedig csak három kolostor jutott.

A kolostorok egy része kétségtelenül a városok közelében fektült, de minden esetben a városon kívül, lehetőleg erdőben vagy szigeten. A legjellemzőbb példa a Buda melletti Szt. Lőrinc kolostor, amelyet 1300–1304 között alapított a rendfőnök a Budától 5–6 km-re fekvő erdőben.⁴³ A budaihoz hasonlóan helyezkedtek el a pálosok Várad mellett,⁴⁴ vagy a Bereg melletti Remetén.⁴⁵ Az elhelyezkedés ellenére is fontos kapcsolat alakult ki a pálosok és a polgárság között, mert a kolostorok legtöbbször búcsújáráshelyek voltak. A budaiak Szt. Lőrincre, a pozsonyiak Máriavölgyre jártak. De a városok ki-

⁴¹ Szt. László tiszteletére: Kékes, Szentága, Kisbát, Kövesd, Hernád, Szerdahely és talán Pápa is. Szt. Mihály tiszteletére: Huszt, Tarc és Mihálykő.

⁴² Ezek: Pilup, Hidegkút, Elek, Cserő, Tur, Beleg, Tarpa, Róna, Nyárad, Haraba, Gotal.

⁴³ Zákonyi: i. h. 586–587. l.

⁴⁴ Györffy: I. köt. 688. l.

⁴⁵ Györffy: I. köt. 532. l.

alakulására a pálosoknak épp úgy nem volt hatásuk, mint másfél századdal korábban a monasztikus rendházaknak.

Az első koldulórend, a dominikánusok megjelenése és első néhány évtizede Magyarországon valóban fényesnek mondható. A bolognai egyetem magyar származású tanára, Paulus Hungarus a rend tagjai sorába lépve kapott megbízást a magyar rendtartomány megszervezésére. 1221-ben érkezett vissza néhány társával szülőföldjére, és nem sokkal később megalakult első kolostoruk Győrben,⁴⁶ amely akkor a Bécsből Esztergomba vezető úton az ország kapujának szerepét játszotta. A rend hamarosan megnyerte az akkori trónörökös, a későbbi IV. Béla és valószínűleg Róbert esztergomi érsek rokonszenvét. Ez a rendkívül szigorú felfogású, erélyes főpap a pogány kunok megtérítését tekintette egyik főfeladatának, s a domonkosrendiek egyik első működési területe is a keleti misszió volt. Róbert érsek 1227-ben keresztelte meg a kunok egyik fejedelmét, és az első általa kreált „kun” püspök is domonkos rendi volt.⁴⁷ A kereszténység terjesztését rendi és egyben a magyar őshaza felkutatását célzó akciót a tatárok előretörése megghiúsította, ehelyett a tatárok elől menekülő pogány kunok telepedtek meg az országban, a rend egyik feladata ezek megtérítése lett. A fontos feladatnak mind a rend, mind a király méltó formában adott kifejezést. 1254-ben az új budai rendházban tartották a domonkos rend nagykáptalanját; templomukban ekkor kötött házasságot a magyar trón örököse egy kun hercegnővel.⁴⁸ A rend befolyása a királyi udvarban tetőfokon állt, de a dicsőség nem tartott sokáig. 1263-ban IV. Béla és fia, István közötti kibéküléskor a király környezetében már négy ferences barátot találunk, 1265-ben pedig már biztosan ferences volt a király gyóntatója.⁴⁹

A dominikánusok és a királyi család között bekövetkezett szakításról tulajdonképpen nem sokat tudunk. Boldog Kinga lengyel életrajzírója csak a tényt regisztrálja, amikor azt írja, hogy IV. Béla felesége, Mária előbb a dominikánusokat, majd a ferenceseket kedvelte.⁵⁰ A szerző a változást természetesen Kinga imái hatásának tulajdonította. Az igazi okot — úgy hisszük — Margit házassági tervének megghiúsulásában kell keresnünk. A Stiria birtokáért a magyar és cseh király között folyó harc 1260 nyarán II. Ottokár morvamezei (kroissenbrunni) győzelmével eldőlt, a felek 1261-ben békéről tárgyaltak, s Ottokár a feudális hagyományokhoz híven a magyar királyi ház valamelyik leányát akarta feleségül venni. A választás a dominikánus kolostorban élő Margitra esett. A legrégebbi legenda elmondja, hogy IV. Béla igyekezett leányát az Ottokár cseh királlyal kötendő házasságra rábeszélni, kilátásba helyezte a pápai felmentést és még a gyermeki engedelmség kötelességére is hivatkozott, de érvelése hatástalan maradt. Lánya Máté evangéliumára hivatkozva tagadta meg apja kívánságának teljesítését, a megbeszélés teljesen eredménytelenül végződött.⁵¹ A legenda azt is elárulja, hogy a királyné nem lelkesedett a cseh házasság gondolatáért.⁵² Lovass Elemér mutatott rá arra, hogy a

⁴⁶ Pfeiffer M.: A Domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa. 1917. 25–26. l.

⁴⁷ Makkai L.: A milkói (kun) püspökség és népei. Debrecen. 1936.

⁴⁸ Fr. G. de Pracheto: Vitae fratrum ordinis praedicatorum neonon cronica ordinis ab anno MCCIII us que ad MCCLIV. Leovani. 1896. 337–338. l.

⁴⁹ Karácsonyi: i. m. I. köt. 22. l.

⁵⁰ Gombos F. A.: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium. Bpest. 1938. 2455. „Item mater eius sincera dilectione ordinem Praedicatorum amplexata diligenter, oracionibus devotis sancte Kynge filie sue superata ordini fratrum Minorum adhesit eumque sincere diligens demum in choro Strygoniensi tumulata requiescit.”

⁵¹ P. Böhle K.: Árpád-házi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit legenda. Bpest. 1937. 23–24. l.

⁵² Uo. 23. l. „rex presente matre regina licet minus consentiente ut assensum preberet adiit.”

legenda szerzője, egyben Margit gyóntatója, Marcellus ebben a részben „nem mond el mindent, amit tud”, mert „előadásában kötötte a királyi család érzékenysége”.⁵³ Úgy érezzük, hogy az események lényegét a legenda elég világosan tükrözi. A legenda szerint ui. Margit az apjával folytatott vita után a domonkos provinciális kérte meg arra, hogy hívja el az esztergomi érseket és más püspököket a felszentelés elvégzésére. Mezey László mutatta ki, hogy a „beszentelés” (*consecratio*) a kánonjog szerint az ún. nagyobb papi rendekkel volt egyenértékű, mint ilyen olyan házassági akadályt jelentett, amely alól a pápa sem adhatott felmentést.⁵⁴ A részletek néhány megfontolás után kerek egészség állnak össze. Az egyik megfontolásunk az, hogy ilyen bonyolult kánonjogi kérdésekben Margit aligha lehetett jártas. Nem az ő ötlete volt a felszentelés mint olyan befejezett tény, amely a király által említett (és a dinasztikus érdekekre való tekintettel nyilván nagy valószínűséggel remélhető) pápai felmentést megüti. A legenda szerint a szülők nem lelkesedtek a cseh házasság gondolatáért, IV. Béla is tisztán politikai okokból szánta rá magát. Azt azonban a szülők mégsem vehették jó néven, hogy lányukat egyszer s mindenkorra elzárják a férjhezmenetel lehetősége elől. Az sem lehetett titok a szülők előtt, hogy az egyházjog adta kibúvó ötlete nem származhatott Margittól. Ezt nyilván a domonkosoknak tulajdonították, amit annál is inkább megtehettek, mert azok hívták a szigetre a püspököket, a felszentelés az ő templomukban történt. Akármilyen volt az igazság, az eset a dominikánusokra rossz fényt vetett. Úgy tűnt, hogy szembefordultak a király és a királyi család politikai célkitűzésével, egyszer és mindenkorra megfosztották őket a dinasztikus politika egyik potenciális személyétől. A következményeket is a dominikánusoknak kellett viselniük: a királyi udvarban kegyvesztettek lettek, funkcióikat más téren is a ferencesek vették át, gyorsan induló terjeszkedésük az országban elakadt.

A domonkos kolostorok keletkezéséről egy 1303-ban készült jegyzék tájékoztat, amelynek néhány helynevét sajnos ma már nem tudjuk azonosítani.⁵⁵ Nincs okunk azonban kételkedni abban, hogy 1277-ben 30 férfi és 2 női kolostor volt Magyarországon,⁵⁶ Dalmáciát is ideértve. Ezután az új kolostorok alapításának üteme rohamosan csökken, az 1303-ban ismert kolostorok száma 35 volt, s ez a szám 1350-ig alig nőtt (38 kolostor), még száz év múlva is csak egy kolostorral volt több (2. sz. ábra).⁵⁷ Mindez teljesen összhangban áll a dominikánusoknak fentebb vázolt kezdeti nagy befolyásával és befolyásuk hirtelen megszűnésével. Két tény bizonyítja, hogy nem a domonkosokon múltott terjedésük elakadása: az egyik rövid debreceni szereplésük, a másik az 1303 után alapított rendházak földrajzi elhelyezkedése.

Debrecen a XIV. század elején lendült fel, amikor egy nagy hatalommal rendelkező család birtokainak központjává vált. A faluból mezővárossá fejlődő telep lakosai már a századfordulón bekapcsolódtak az áruforgalomba, s amikor 1316-ban Károly király és Borsa Kopasz között Debrecen közelében fegyveres leszámolásra került sor, a debreceni polgárok ugyanúgy a király seregében találjuk, mint néhány évvel korábban a kassaia-

⁵³ Lovass E.: Árpád-házi Boldog Margit első életrajzának írója — Marcellus. A Pannonhalmi Főapátság Évkönyve, 1940/41. 21—22. 1.

⁵⁴ Mezey L.: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bpest. 1955. 77. 1.

⁵⁵ Pfeiffer N.: Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenwüstung 1241—1242. Zürich. 1913. 27—28. 1.

⁵⁶ Pfeiffer: A Domonkos rend... 28. 1.

⁵⁷ Az 1300-ig megalapított kolostoroknak az 1303. évi jegyzékben szereplőket vesszük a következő kiegészítéssel: Pécs [Györffy I. 360.], Sárospatak (ezt Pfeiffer még az 1303. évi jegyzék Bodrog nevű kolostorával azonosította, de azóta Györffy kimutatta, hogy Bodrogon is volt kolostor [Györffy I. 712.]), 1325—1350 között csak Komáromban alapítottak domonkos házat, amely először az 1366-ban a vásárvám miatt kitört perben szerepel (Csánki III. 489. 1.).

kat. A gazdasági fellendüléssel és a politikai sikerekkel együtt alakult ki a mezőváros önkormányzata. A megyéspüspök szép templomot építtetett Szt. András tiszteletére, és jövedelmét — amely nem lehetett kicsi — saját asztala számára foglalta le.⁵⁸ A plébánián azonban 1326 előtt dominikánusok jelentek meg, „elfoglalták” a templomot, átkezesztették Szűz Mária tiszteletére, lelkipásztori teendőket végeztek, mígnem 1326-ban pápai parancsra ki nem űzték őket.⁵⁹ Az eseményről egyedül a kiűzést elrendelő pápai bulla maradt fenn, s ebből a helyzetet elég nehezen lehet megítélni annál is inkább, mert 1322-ben a földesúr Debrecenben ferences kolostort alapított.⁶⁰ A ferences kolostor alapítása arra mutat, hogy a földesúr maga is szükségesnek tartotta koldulórend jelenlétét Debrecenben, de nem volt hajlandó domonkos kolostort alapítani; eltűrte azok kiűzését. Az oklevélből az sem lehet vitás, hogy a dominikánusok önszántukból jöttek Debrecenbe, sőt saját kezdeményezésre indították meg lelkipásztori tevékenységüket, a püspök engedélyt nem kérték ki. Így válik világossá a bennünk legközelebről érdeklő jelenség: a dominikánusok arra törekedtek, hogy a városiasodás útjára lépő telepen megvessék lábukat.

Az új kolostorok helye is határozott dominikánus törekvésekre mutat. Új kolostort alapítottak Szegeden (1318), Brassóban (1323), Garán (1323) és Temesvárott.⁶¹ Ezt a névsort látva az a benyomásunk, hogy a rend Magyarországon is⁶² a fontos gazdasági és politikai központokban igyekezett megjelenni, hogy Magyarországon is a fejlődés pontos ismeretében jelölje az új házak helyét a fellendülő telepeken. Ha kolostorainak száma nem nőtt olyan ütemben, ahogyan ezt a magyar városfejlődés megkívánta volna, akkor ez nem a dominikánusokon múlt. Az sajnos aligha hihető, hogy a királyi udvarral való kapcsolat megszakadása volt a rend további terjeszkedésének egyetlen akadálya. Egyéb, ennél súlyosabb okoknak is kellett lenniük, amiket nem ismerünk.

Az első dominikánusok után nyolc évvel, 1229-ben német földről megérkeztek az első ferencesek is, hogy kilenc év alatt önálló redtartományá fejlődjenek. Terjedésük eleinte lassú ütemű volt, úgy látszik főképpen ott tudtak gyökeret verni, ahol a latinának nevezett telepeselek laktak. Egyik első provinciálisuk is francia származású volt.⁶³ Az út teljesen csak a dominikánusok bukása után nyílt meg előttük. 1265-ben — mint mondtuk — a királynak már ferences gyóntatója volt, IV. Béla uralmának végére helyzetük teljesen megszilárdult. Jól mutatja ezt az a tény, hogy a királyt — immár másfél évszázados hagyományt megtörve — nem Fehérvárott, hanem az esztergomi ferenceseknél temették el saját kívánságára.⁶⁴ A király temetését a barátoknak a hatalmas esztergomi érsekkel szemben kellett kiharcolniuk, ez önmagában véve is bizonyítja helyzetük szilárdságát. A domonkosok korábbi szerepét nemcsak a királyi udvarban vették át. Ők léptek helyükre a kun térítésben is,⁶⁵ később ők lettek az eretnekeket üldöző inquisitio letéteményesi.⁶⁶ Fejlődésük igen gyors volt, kolostoraik száma az 1300. évi 41-ről 1500-ig 115-re

⁵⁸ Györffy: I. köt. 611. 1.

⁵⁹ Theiner A.: Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia. I. köt. 507. 1. „quod fratres ordinis predicatorum commorantes in villa de Broten... propriis commodis inhiantes, cum evidenti eiusdem episcopi et ecclesie sue iactura, ipsius etiam episcopi licentia non petita, parochialem ecclesiam dicte ville... fulti potentia seculari temetitate propria occuparunt et detinent occupatam, dictique sancti (Andree) mutato vocabulo, ipsi parochialem ecclesiam vocabulum beate Marie virginis tribuerunt ac usurparunt et exercent omnia iura parochialia...”

⁶⁰ Karácsonyi: i. m. I. köt. 156. 1.

⁶¹ Pfeiffer: A Domonkos rend... 67. 1.

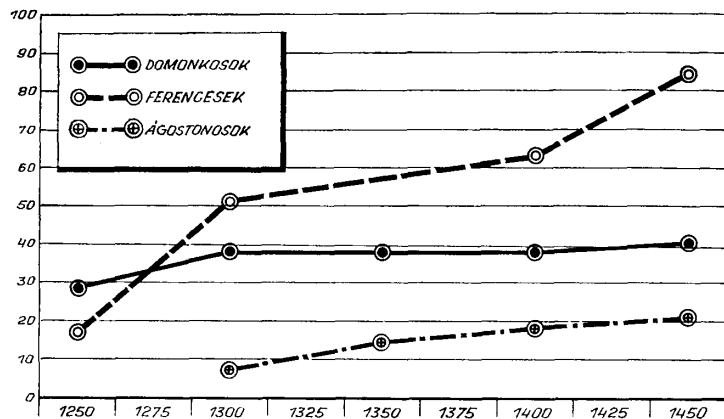
⁶² Le Goff: Annales 25/1970. 932. 1.

⁶³ Karácsonyi: i. m. I. köt. 16—17. 1.

⁶⁴ Uo. I. köt. 22. 1.

⁶⁵ Uo. I. köt. 25. 1.

⁶⁶ Uo. I. köt. 305—306. 1.

2. ábra. A kolduló rendek elterjedése Magyarországon 1250–1450

nőtt. És itt meg kell ismételnünk azt, amit fentebb a dominikánusokról mondtunk: alig hihető, hogy gyors és állandó fejlődésük oka egyedül a királyi kegy lett volna; egyéb, ennél súlyosabb okoknak is kellett lenniök, amiket nem ismerünk.

Ha már a két nagy koldulórend múltjában is fehér foltokkal találkozunk, akkor még inkább így állunk a másik két kisebb koldulórenddel, az ágostonos remetékkel és a karmelitákkal. Az ágostonos remeték magyarországi múltjáról csak egy kis összeállítás tájékoztat, amely nem mond sokkal többet mint a rend XVIII. században írt monográfiája.⁶⁷ Balics összefoglaló munkájában még csak hat kolostorukat említette, ezek közül is több az ágostonos kanonokoké volt.⁶⁸ Fallenbüchl Ferenc 24 kolostorukat ismeri,⁶⁹ ami úgy látszik megfelel a tényeknek, mert 1484-ben rendházaik számát 23-ra teszik.⁷⁰ Sajnos mind a mai napig nem történt meg az az alapvető munka, amelyet Mályusz Elemér kerekén harminc évvel ezelőtt javasolt.⁷¹ Így ma ugyan nagyobb biztonsággal állapíthatjuk meg az ágostonos kolostorok számát, sokkal kevesebbet mondhatunk azonban megalapításuk időpontjáról. Hiányos kutatások alapján ma 25 kolostorukat ismerjük,⁷² de alapításuk ideje olyan bizonytalan, hogy abból következtetéseket alig merhetünk levonni. Esztergom egyik legkorábbi házuk lehetett, először 1262-ben említik.⁷³ Úgy látszik

⁶⁷ Fallenbüchl F.: Az ágostonrendiek Magyarországon. (Szt. István Akadémia II. oszt. ért. III/3.). Bpest. 1943, Schier P. X.: Memoria provinciae Hungariae augustanae Graecii. 1778.

⁶⁸ Balics: i. m. II/2. köt. 372–376. 1.

⁶⁹ Fallenbüchl: i. m. 29. 1.

⁷⁰ Uo. 29. 1.

⁷¹ Mályusz E. ismertetése Fallenbüchl munkájáról, Egyháztörténet I/1943, 427–440. 1.

⁷² Balics (i. m. II/2. köt. 372–376. 1.) a következő kolostorokat ismerte: Órs (= Derzs, ami ágostonos kanonoki ház!), Esztergom, Sáros, (1274, Csánki I. 287.), Gyulafehérvár, Mezősömlő, Szentgyörgy. — Ehhez járul: Kasza (Győrffy I. 779.), Komár (Csánki II. 578.), Boró (Csánki II. 280.), Torda (Csánki V. 687.), Újlak (Csánki II. 288–289.), Szepesváralja (Csánki I. 255.), Eger (Csánki I. 53.), Pécs, Bártfa (Csánki I. 285.), Pápóc (alapította 1360-ban Magyar Pálné, vö. Csánki II. 727.).

⁷³ Fallenbüchl: i. m. 42. 1.

a többi kolostor is nagyobbára a XIII. század utolsó negyedében jött létre és — néhány kivétellel — a városokban helyezkedett el.⁷⁴

A karmelitáknak mindössze két kolostorát ismerjük: a budait és az eperjesit, közülük az eperjesit biztosan 1288 előtt, a budait 1372-ben alapították.⁷⁵ A XV. század folyamán a husziták elől Csehországból menekülő karmeliták még egy bencés kolostort vettek át, amely Privigye mellett feküdt, ezt az esetet azonban nyilván rendkívülinek kell minősítenünk.⁷⁶

A négy koldulórend elterjedésében nagy egyenlőtlenégeket tapasztalhatunk. 1350-ig jelenlegi ismereteink szerint a következő arányt állíthatjuk fel:

dominikánusok	38 kolostor,	ebből	38 városban,
ferencsek	51 kolostor,	ebből	33 városban,
ágostonosok	15 kolostor,	ebből	11 városban,
karmeliták	1 kolostor,	ebből	1 városban,
összesen	105 kolostor,	ebből	83 városban. ⁷⁷

Az arányok világosan mutatják a ferencsek nyomasztó fölényét, majdnem ugyanannyi rendházuk van mint a másik három rendnek együttvéve. Míg azonban a dominikánusok és karmeliták kizárólag, az ágostonosok pedig túlnyomórészt városokban telepedtek meg, addig a ferencsek már igen korán (az observans irányzatot megelőzően is) alapítottak új kolostorokat nemcsak mezővárosokban, hanem falvakban is.⁷⁸ Ezzel tulajdonképpen a nemzeti monostorok hagyományainak folytatóivá lettek, mert nem egy templomuk szolgált családi temetkezőhelyül még a mezővárosokban is, mint pl. a somogyi Segesden.⁷⁹

A koldulórendi kolostorok számának és földrajzi elhelyezkedésének érdekes jellemzője bontakozik ki a monasztikus rendekkel való összehasonlítás során. A tatárjárásig eltelt kerekén 250 év alatt fentebbi számításaink szerint 170–180 monostort alapítottak. Az alapítók a király és az ország nagyjai voltak, akiknek jövedelme elsősorban az agrár-lakosság termeléséből származott. A monasztikus apátságok és prépostságok alapítása a tatárjárás után sem szűnt meg. Fentebb ezen a címen a rendelkezésre álló jegyzékből 4 bencés és 3 cisztercita apátságot, ill. 6 premontrei prépostságot vontunk le. Ha azonban a tatárjárás utáni kolostoralapításokat akarjuk figyelemmel kísérni, akkor ehhez a 13 monostorhoz hozzá kell tennünk a pálosoknak 1350-ig alapított 43 kolostorát,⁸⁰ így azt

⁷⁴ A városoktól távollevő rendházak egy része biztosan a vilhelmitáktól az 1260-as években átvett kolostor volt, így a komári és a sárosi (Fallenbüchl: i. m. 48. 1.). — Az ágostonos kolostorok első említése alapján fejlődésükről a következőket állapíthatjuk meg: Esztergom (1262 előtt), Komár és Körmen (vilhelmita átvétel), Sáros (1274, ugyancsak vilhelmita átvétel). Valószínűleg 1300 előtti alapításúak Fehérvár (1305), Pécs (1309), Gyulafehérvár (1300). — 1350 előtt: Bátmonostor, Sátoraljaújhely, Várud (1339), Harapók (1334), Torda (1331), Dészvár (1310). — 1400 előtt: Pápóc (1363), Szepesváralja (1399). — 1450 előtt: Buda (1411), Boró (1427). — 1500 előtt: Ercsi (1482-ben történt átvétel), Bártfa (1466), Eger (1456), Lövé (1480). — Ha az első említés egyben az alapítás idejét is meghatározná, akkor azt kellene mondanunk, hogy 1300-ban biztosan 9, 1350-ben 13, 1400-ban 15, 1450-ben 17 kolostoruk volt. Ez a kép semmiesetre sem felelhet meg a valóságnak.

⁷⁵ Csánki I. 286, Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis II. 208. 1.

⁷⁶ Lukcsics: i. m. I. köt. 906. sz.

⁷⁷ A ferencsek városon kívüli kolostorai: Bánmonostor, Eng, Gorbonak, Igló, Jut, Léka, Nekese, Óbuda, Segesd, Szávaszentdemeter, Szemenye, Tadvá, Csejte, Kapronca, Lippa, Szécsény, Trencsén.

⁷⁸ Falus kolostorok: Eng, Jut, Szemenye.

⁷⁹ Karácsonyi: i. m. I. köt. 245. 1.

⁸⁰ Ld. fentebb 40. sz. jegyzetet.

mondhatjuk, hogy száz év alatt 57 rendház keletkezett. A koldulórendek közül a dominikánusok és ferencsek jelentek meg a tatárjárás előtt, így az 6 kolostoraik számából le kell vonnunk az 1241 előtt alapítottakat, amelyeknek száma a domonkos rend esetében tíz, a ferencsekénel öt kolostor.⁸¹ A tatárjárás és az 1350 között alapított szerzetesházak tehát a következő megoszlást mutatják:

monasztikus rendek	13
pálosok	43
összesen	56
koldulórendek	90 (ebből városban 68)
összesen	146 szerzetesház.

Fentebb azt mondtuk, hogy a tatárjárás előtt Magyarországon másfél évente épült egy monostor, most azt kell mondanunk, hogy az ütem meggyorsult, egy esztendőre majdnem másfél kolostoralapítás jut. Ha fentebb azt mondtuk, hogy a másfél évenkénti alapítás az agrárlakosság termelési többletének volt az eredménye, akkor most azt kell mondanunk, hogy a városok majdnem a felét adták az újonnan alapított szerzetesi rendházaknak. Úgy tűnik, hogy 1241—1350 között az arányok megváltoztak, s a kereskedelem és a kézművesség igen jelentős részt kapott — mai kifejezéssel élve — a társadalmi termelésből. Ezzel el is jutottunk a magyar városfejlődés és a koldulórendek kapcsolatához.

Városfejlődés és koldulórendek

Kereken egy évtizede alakítottuk ki a magyar városfejlődésről ma is vallott koncepciókat.⁸² Úgy találtuk akkor, hogy a városfejlődés folyamata Magyarországon két élesen elkülöníthető korszakban zajlott le. Az első a keleti, nomád várostípus korszaka volt, és a XII. század derekáig tartott, a második az európai város kialakulásának kora, a XIV. század első harmadában ért véget. A nomád város koncepcióját azóta más kutatók is átvették⁸³ és polgárjogot nyert történettudományunkban. Mindaz, amit akkor „római örökségnek” neveztünk, igazolást nyert a soproni városfal ásásával, ill. annak Holl Imre által történt feldolgozásával.⁸⁴

A nomád városnak csak addig volt létjogosultsága, amíg a magyarság annak a kelet-európai gazdasági körnek maradt tagja, amelyhez a honfoglalás előtt is tartozott. Amikor az ország megnyitotta kapuit a nyugati bevándorlók és az aranyra éhes nyugati kereskedők előtt, a nomád városoknak az új idők követelményének megfelelően át kellett alakulniuk vagy elveszítették jelentőségüket. A közelmúltban Fehérvár átalakulásának példáján mutattuk be ezt a folyamatot, amelyben a tatárjárás olyan nagy szerepet játszott.⁸⁵ A nagy megrázkódtatás szerepe azonban nemcsak Fehérvár esetében domborodik

⁸¹ Domonkos: Esztergom, Győr, Nagyszében, Pécs, Pest, Veszprém, Verőce, Zág-ráb. — Ferencsek: Esztergom, Fehérvár, Győr, Nagyszombat, Eger.

⁸² Fügedi E.: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest múltjából 14/1961, 19—27. I. Ua. Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. Alba Regia 10/1969, 101—118. I.

⁸³ G. Györffy: Les débuts de l'évolution urbaine en Hongrie. Cahiers de la civilisation médiévale, 12/1969, 255—256. I.

⁸⁴ Holl I.: Sopron középkori városfalai. Archeologiai Ért., 94/1967, 155—183. I.; 95/1968, 188—205. I.

⁸⁵ E. Fügedi: Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürger-tums in Ungarn. Acta Historica, 15/1969, 103—134. I.

ki, hanem ugyanilyen határozottan jelentkezik más városok, pl. Buda, sőt az egész ország gazdasági struktúrájának átalakulásában. A XII. század eleji Magyarországot aligha lehet a XIII. század végével összehasonlítani. A települési hálózat kiépülése, az addig ritkán lakott nagy erdőségek kiirtása, új bányák megnyitása, jelentős agrárterületek megteremtése, a munkamegosztás előrehaladása és az ártermelés fokozódása nem utolsó sorban a földhasználat új, telekrendszeren alapuló formáinak bevezetése, az egyházi, majd a világi nagybirtokok csoport kialakulása és a központi hatalommal szembeni megerősödése — mindez egyetlen folyamatot jelent, amelyben az ország egy század alatt az európai feudális államok között elfoglalta helyét, politikailag és gazdaságilag azok egyike lett. A magyar városhálózat ezt a fejlődést a régi városok átalakulásával és újak alapításával követte.

Városhálózatunk kialakulásával a magyar városfejlődés még nem fejeződött be, a XIV. század derekától új várostípus jelenik meg, a mezőváros. Szűcs Jenő mutatott rá elsőnek arra, hogy a XV. század jellemzője Magyarországon nem új városok kialakulása, nem is a XIV. század elején városi rangot viselő telepek megerősödése és továbbfejlődése, hanem a mezővárosok kialakulása.⁸⁶ Bácskai Vera a mezővárosok feltűnését elemezve számszerűen is bemutatta, hogy a mezővárosok kialakulása a XV. század harmadik harmadában érte el csúcspontját.⁸⁷

A három korszakot áttekintve merül fel mármint a kérdés: milyen új jelenségeket fedhet fel a koldulórendek fentebb ismertetett elterjedése, milyen eddigi megállapításokat támaszthat alá vagy gyengíthet?

Emlékeztessünk röviden arra, amit fentebb a domonkos rend elterjedéséről mondtunk, hogy tíz terjedésük 1260 után elakadt, kolostoraik túlnyomó többsége 1260 előtt keletkezett. Ez az időpont a magyar városfejlődésben az átalakulás korszakára esik és tegyük mindjárt hozzá, hogy a XII. század végétől a XIV. század elejéig tartó korszakot mindaddig nem tudtuk felbontani, nem tudtuk a folyamat lezajlását meghatározni. A dominikánusok terjedése most kulcsot ad a kezünkbe. Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy 1260-ig városaink közül — akár régebbi és európai várossá átalakult településekről, akár újonnan alapítottokról van szó — azok voltak a jelentősek, vagy még pontosabban: városi jelleggel rendelkezők, ahol a domonkos rend megtelepedett.

Az első jellemző vonást a kolostorok számában találhatjuk meg. Mint már mondtuk, 1270-ben a magyar provinciában 30 férfi és 2 női kolostor volt, ebből azonban le kell vonnunk a dalmáciaiakat, s így Magyarországon 25 kolostor marad, amihez még 3, az 1303. évi jegyzékben nem szereplő, de bizonyíthatóan meglévő kolostor járul.⁸⁸ A 28 kolostor közül sajnos egy dunántúli és két erdélyit nem tudunk azonosítani. Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a XIII. század derekán Magyarországon mintegy harminc olyan település volt, amelynek jellege megfelelt az európai városok jellegének, és ez a megállapítás már önmagában véve jellemző az ország társadalmi és gazdasági helyzetére. Még jellemzőbb a domonkos kolostorok földrajzi elhelyezkedése. Buda környékén itt is bizonyos koncentrációnak vagyunk a tanúi (Buda, Pest és Esztergom). A határmenti városok közül még csak Kassa és Nagyszombat szerepelnek, a bányavárosok közül csak Selmec- és Gölniebánya. Nem találunk dominikánus kolostort sem a sóbányák közelében, sem az erdélyi Radnán, amelynek jelentős ezüstbányája volt már a tatárjárás előtt.

⁸⁶ Szűcs J.: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bpest, 1955. 98. I.

⁸⁷ Bácskai V.: Magyar mezővárosok a XV. században (Ért. a törttud. köréből. Új sorozat 37.) Bpest, 1965. 15—16. I.

⁸⁸ Pfeiffer: A Domonkos rend... 27—28. I.

A városok átalakulását is jól megvilágítják a dominikánus kolostor-alapítások. Régi városaink tekintélyes része a XIII. század derekára már elvesztette jelentőségét. Nincs domonkos rendi kolostor Óbudán, amely a tatárjáráskor még királyi székhely volt, de nincs a megyei székhelyek többségében sem. A nyugati határszáron a városok átalakulása még éppen csak megindult. Nagyszombat képviseli az újonnan alapított városot ezen a vidéken, de sem Pozsony, sem Sopron nem játszik még jelentős szerepet, az utóbbi helyett a nyugati Dunántúl legfontosabb városa még mindig az ősi Vasvár volt.

Végigtekintve a dominikánus kolostorok listáján nem tudunk megszabadulni attól a benyomástól, hogy a névsor azonos a XIII. század derekának kereskedő városai-val. Mintha a XIV. század elején alapított új dominikánus házak is ezt az irányzatot követnék (Szeged, Brassó, Temesvár), ezt bizonyítja debreceni kísérletük is. A kolostorok nyomán világosan kirajzolódik az ország nagy kereskedelmi útvonalai. A Morva völgye felől Nagyszombaton, az osztrák örgrófságból Vasváron és Győrön, Itália felől Pécsen és Fehérváron át vezetnek az utak a Buda környéki központba. Innen Kassán át Lengyelországba, Sárospatakon és Beregszászon át orosz földre, Besztercén át Moldvába jutott el a kor kereskedője. Szeged, Temesvár és Nagylászi (Francavilla) a bizánci birodalom, Szeben és Brassó a Havasalföld felé közvetített. Nincs az országba vagy abból kivezető nagy út, amelyen ne találjunk dominikánus kolostort. Ekkor kezd kialakulni a Kassáról Debrecenen és Váradon át Erdélybe vezető útvonal, de a balul sikerült debreceni kísérlet után itt már nem telepednek meg a dominikánusok. Így marad dominikánus kolostor nélkül az útvonal három legfontosabb csomópontja (Debrecen, Várad és Kolozsvár),⁸⁹ s ezek közül Várad kiesése a legfeltűnőbb. A szatmári kolostor viszont arra mutat, hogy a Kassa felől a Tiszántúlra vezető út már megnyílt.

A kereskedő városokat a dominikánusok nyilván előnyben részesítették, céljaiknak jobban megfelelt a vásárok — a kor nyelven: sokadalmak — alkalmazás nagyobb körzetből több hívőt magához vonzó központ.⁹⁰ De a névsorban — Selmece és Gölnicbányát kivéve — hiába keressük a fontos bányavárosokat, s ez ismét azt bizonyítja, hogy a városok kialakulásában Európának ezen a részén a kereskedelemnek nagyobb szerep jutott mint a kézműveseknek.

A kereskedő városok kiemelkedő szerepét a korai ferences kolostoralapítások is megerősítik. 1260 előtt a ferencesek bizonyíthatóan 17 kolostort alapítottak Magyarországon, ezeknek többsége (10 kolostor) ugyanazokban a városokban létesült, mint a dominikánusoké.⁹¹ Az eltérő helyek között van olyan, amely nem bizonyult tartós alapításnak, pusztulása gyorsan bekövetkezett.⁹² A dominikánus kolostorok elhelyezkedéséből kikövetkeztetett kép pedig csak annyiban változik, hogy (1) Egert és Nyitrát a jelentősebb városok sorába kell számítanunk; (2) a nyugati határon a városok átalakulása már megindult, mert a későbbi fontos központok közül Pozsonynak és Sopronnak már van ferences kolostora; (3) Várad gazdasági fontosságát és városias jellegét korai ferences és ágostonos kolostora bizonyítja, ami azt is jól szemlélteti, hogy — talán a debreceni eset miatt — a püspök jóindulata fontos szerepet játszott a koldulórendek elhelyezkedésében.

A koldulórendek kolostor-alapításai világosan bizonyítják, hogy régi városaink túlnyomó része a XIII. század dereka előtt indult hanyatlásnak, vesztette el régi

⁸⁹ Kolozsvárott csak Hunyadi János alapított domonkos kolostort, vö. Csánki: V. köt. 320. l.

⁹⁰ Le Goff, Annales, E. S. C. 25/1970. 932. l.

⁹¹ Ezek (zárójelben első említésükkel) Beszterce (1268), Buda (1270), Esztergom (1277), Fehérvár (1230), Győr (1284), Nagyszeben (1300), Nagyszombat (1230), Pest (1260), Sárospatak (1261). Vö. Karácsonyi: i. m. I. köt. 148, 152, 161, 170—171, 174, 205, 207, 225, 226, 244. l.

⁹² Jut és Kőszeg. Karácsonyi: i. m. I. köt. 118, 195. l.

jelentőségét, az újonnan alapítottak közül pedig még csak a kereskedővárosoknak jutott fontosabb szerep, és a bányavárosokból kettő kezdett a szó európai értelmében városossá lenni.

Jellemző a koldulórendek elterjedésének negatívuma is. A püspöki székhelyeken csak ott találunk dominikánusokat, ahol egyben fontos kereskedelmi központ is volt (Várad kivételével), tehát Esztergomban, Győrött és Pécsent. Veszprémnek már csak egy női kolostor jutott. A ferencesek itt is elsősorban a domonkosok mellé települnek, de Esztergomon, Győrött és Pécsen kívül Váradon és Nyitrán is megalapítják a maguk kolostorát.⁹³ Ugyancsak a XIII. században települnek meg az ágostonos remeték Esztergomban, Gyulafehérvárott és talán Váradon is. Két kisebb püspöki székhely, Váo és Csanád így végleg koldulórendi kolostor nélkül maradt, de a városi fejlődésben is elakadhatott. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy a ferencesek a XIII. században nem Kalocsán, hanem Bácon telepedtek meg. A püspöki székhelyekkel kapcsolatban az olvasó most azt az ellenvetést teheti, hogy a világi papság és a koldulórendek közötti ellentét is közrejátszhatott a barátok távolmaradásában. Az ellenvetés nemcsak Várad esetében határos, hanem más városokban is azt tapasztaljuk, hogy a koldulórendi kolostorok minden esetben a püspöki székhelyt jelentő váron kívül a külvárosokban telepedtek meg (pl. Esztergom, Győr, Nyitra), míg az olyan kereskedelmi városokban mint Kassa vagy Nagyszombat, a városfalakon belül találjuk őket. Az ellenvetés mégsem határos. Elsősorban azért nem, mert a tekintetbe jövő 11 székhely közül háromban két-két, további ötben (ha a XIII. században Bácsot tekintjük érseki székhelynek, akkor hatban)⁹⁴ egy-egy koldulórendi kolostort találunk. Váradon sem a koldulórendek, hanem a dominikánusok voltak ellenszenvesek. A fennmaradó három székhelynek egyike sem jutott el a városi fejlődés magasabb fokára. Eddig is tudtuk, hogy Vác, Csanád és Kalocsa nem volt szabad királyi város a XIII/XIV. század fordulóján, most hozzátehetjük, hogy társadalmi tekintetben sem volt az.

Összefoglalva eddigi megállapításainkat azt mondhatjuk, hogy a koldulórendek elterjedése és annak körülményei új megvilágításba helyezték a magyar városfejlődés második fejezetét. A XII. század második felében meginduló átalakulás igen gyors volt, már a XIII. század második harmadában befejezést nyert. A tatárjárás meggyorsította a folyamatot, a városprivilegiumok erősen elmaradtak a tényleges viszonyoktól. Az átalakulásban Buda, Esztergom és Pécs járt az élen három-három koldulórendi kolostorával, társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt ez lehetett a legvárosiasabb csoport. Egy sor kereskedőváros járt a nyomukban, így a domonkos és ferences kolostorral rendelkező Beszterce, Fehérvár, Győr, Nagyszombat, Szatmár, Szeben és Sárospatak, ill. a ferences és ágostonos kolostorral rendelkező Eger és talán Várad.

A fenti eredményeket látva kézenfekvő, hogy a koldulórendek elterjedéséből levonható következtetéseket a magyar várostörténet harmadik szakaszában is megpróbáljuk felhasználni éspedig a mezővárosok terén. Erre annál is nagyobb szükség lenne, mert ezen a téren történettudományunkban bizonyos tisztázatlanságot érzünk.

A mezővárosok társadalmi és gazdasági jelentőségére kereken negyven év előtt Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet.⁹⁵ „Történetírásunk — írta akkor — ugyan minden városi kiváltságlevellet nyert helységet városnak s lakosságát polgárságnak tekinti, ez azonban tarthatatlan álláspont...⁹⁶ A névszerint meg nem említett történetírókon elsősorban Csánki Dezsőt kell érteni, aki nagy és mindenképpen tiszteltreméltó történet-földrajzi munkájában a „városok és mezővárosok” fejezet cím alá nemcsak a kor emlékei-

⁹³ Uo. I. köt. 213, 292. l.

⁹⁴ Uo. I. köt. 143. l., Győrffy I. köt. 212. l.

⁹⁵ Mályusz E.: Az 1514. jobbágyháború okai. Társadalomtudomány, 1926.

⁹⁶ Uo. 375. l.

ben *civitas*-nak és *oppidum*-nak nevezett telepeket sorolta, hanem az országos vásárral rendelkező falvakat is. A fogalmi tisztázás helyett a munka előrehaladása során a zavar csak nőtt, mert a II. kötetből kezdve Csánki Dezső már a megye „városai” címszó alatt hozta ugyanezeket a településeket. Sajnos eljárását nem indokolta, ami annál nagyobb kár, mert eljárásába több módszertani hiba csúszott bele. Ilyen volt elsősorban az, hogy az országos vásárt mint a mezőváros (később a város) fogalmi kritériumaként alkalmazta. Az országos vásár jellegére alább még alkalmunk lesz visszatérni, most csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a XV. század embere sem minősített a vásár kiváltsága miatt egy telepet mezővárosnak, amint a három vásáron való kihirdetéssel történő idézésekből (*trineforensis proclamatio*) kitűnik. De nem ez volt az egyetlen módszertani hiba. Csánki következetesen mezővárosnak minősített minden olyan telepet, amelyet *oppidum*-nak neveztek, tekintet nélkül arra, hogy hányszor és ki hívta annak. Az egyetlen egyszer *oppidum*-nak említett faluk mezővárosi jellegét Bácskai Vera is kétségbevitte.⁹⁷ Megállapításához azt kell hozzáfűznünk, hogy az sem mindegy, hogy ki nevezte a helységet *oppidum*-nak. Nyilván egészen más az értéke az elnevezésnek, ha ezt a királyi kancellária vagy valamelyik országos főbíró teszi, és megint más, ha a földesúr, méginkább más, ha maga a helység nevezi magát annak. Nem állja meg a helyét az a később E. Keyser által kimondott elv, hogy „város az, ami magát városnak nevezi”.⁹⁸ Csánki eljárásának mérlegét a legjobban két példával szemléltethetjük. Somogy megyében Csánki szerint 25 „város” volt. Ezzel szemben Atád és Bonya sohasem szerepel *oppidum*-ként, további 7 „várost” pedig csak egy vagy két esetben neveznek annak.⁹⁹ A Csánki által megrajzolt kép azért nem fogadható el, mert Somogyban egyetlen város sem volt, s nem 25, hanem csak 17 mezőváros. Ha azt nézzük, hogy hány falura jut egy mezőváros, akkor ez a lát-szólag kis különbség rögtön teljes nagyságában nyilvánul meg. Ha elfogadjuk Csánki megállapítását, akkor kereken 38 falura jut egy mezőváros, ha csak 17 mezővárossal számolunk, akkor 56 falura.¹⁰⁰ S hogy itt nem egyedül az volt az ok, hogy az első kötetekben Csánki csak a Hunyadiak korára vonatkozó adatokat igyekezett összegyűjteni, tehát hiányos forrásadatokkal dolgozott, azt Küküllő megye négy „városa” bizonyítja. Ezek közül Bolkácsot sohasem nevezik *oppidum*-nak, de Csánki szerint a „helység 1482. december 4-én országos és hetivásár tartására kapott jogot Mátyás királytól, ami által a mezővárosok sorába lépett”;¹⁰¹ Mikeaszászt pedig csupán egyszer, 1487-ben nevezik mezővárosnak, s ekkor is óvatosan „*possessio seu oppidum*”-nak.¹⁰² Megint az arányok torzulnak el, mert nem mindegy, hogy 145 helységből négy vagy kettő minősíthető városnak.

Csánki végeredményét, a kereken 800 mezővárost — mint láttuk — Mályusz nem fogadta el. Holub József egy kritikájában ezeket a helyeket „város névvel dicsekvő” telepeknek nevezte, mert túlnyomórésztüknek — legalább is az általa részletesen és alaposan megvizsgált Zala megyében — semmiféle városi kiváltsága nem volt.¹⁰³ Sajnos

⁹⁷ *Bácskai*: i. m. 21. l.

⁹⁸ Idézi: *Joris A.*: La notion de „ville”. Les catégories en histoire (Travaux du Centre National de Recherches de Logique) Bruxelles, é. n. (1969) 92. l.

⁹⁹ *Csánki* II. 576—585. A felsorolt városok közül Hedrehelyt csak 1443-ban és 1448-ban, Mesztogyót és Szakácsit csak 1466. évi, Szentpált csak 1482., Turt egy 1495., Valkót pedig egy 1467. évi oklevél nevezi *oppidum*-nak. Egyedül Szentpált hívják *oppidum*-nak és *civitas*-nak, de 1420-ban és 1460 után már csak *possessio*-nak. Atád és Bonya mindig csak *possessio*.

¹⁰⁰ Ha Szentpált *oppidum*-nak vesszük. Szentpált nélkül 16 mezővárossal számolva egyre 59 falu jut.

¹⁰¹ *Csánki* V. köt. 864. l.

¹⁰² *Uo.* 865. l. Az *oppidum seu possessio* kifejezés 1487-ből való, az 1493. és 1496. évi adatokban ismét *possessio*.

¹⁰³ *Száz.*, 69/1955. 199. l.

nem vett tudomást irodalmunk Maksay Ferenc finom és nagyon találó megkülönböztetéséről, amely szétválasztotta a mezővárost és a kiváltságos falvakat.¹⁰⁴ Így akkor sem változott a helyzet, amikor a Hunyadiak kora történeti-földrajzának folytatásakor Csánki módszerét modernizálták. Trencsén megyében 17 várost tart nyilván a Fekete Nagy Antal által elkészített IV. kötet, ezekből azonban Zsitnát soha, Podluzsányt egyetlen egyszer említik „*possessio seu oppidum*”-nak, akkor is egy megyei kiadványban.¹⁰⁵ Predmért 1525-ben kezdik *oppidum*-nak nevezni, de az első oklevélben többször hívják *possessio*-nak is.¹⁰⁶ Így a legjobb esetben is csak 1 város (Zsolna) és 14 mezőváros marad Trencsén megyében.

A mezővárosoknak a magyar parasztság történetében játszott fontos szerepe felfedése után mégis szükség lett volna valamilyen definícióra. A felszabadulás után ismét Mályusz Elemér foglalkozott a kérdéssel, és genetikusan próbálta a mezővárosokat meghatározni. Ő is rámutatott arra, hogy a vásárhely nem azonos a mezővárossal, a vásártartási privilégium csupán a munkamegosztás fejlődésének betetőzője. Végső fokon arra az eredményre jutott, hogy a mezővárosok nem homogén tömeg részei, bár vannak a falvaktól elhatároló közös vonásaik. Lemondva a „pontos meghatározás megformulázásáról, s beérve a hozzátétőleges megjegyzéssel, hogy olyan települést kell rajta értenünk, amelynek piaca és több-kevesebb kézműves lakosa volt”,¹⁰⁷ a történeti szerepet emelte ki, amely szerint a mezővárosok „százai a falvak ezreiből a parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé”.¹⁰⁸ Szabó István a mezőváros szerepét a magyar parasztság történetének szempontjából vizsgálta és két vonásra mutatott rá: az önkormányzati jog és az egy, állandó összegben fizetett adó, ill. szolgáltatás volt szerinte a mezőváros legfontosabb jellemzője.¹⁰⁹ Ugyanő még egy döntő adattal gazdagította a mezőváros kutatását, amikor bebizonyította, hogy a jobbágságnak kerekén egyötöde élt a középkor végén mezővárosokban.¹¹⁰

Székely György a vidéki termelés és áruforgalom keretében foglalkozott a mezővárossal. Nagy anyaggyűjtése során a mezővárosnak két típusa bontakozott ki: a nagybirtokok piacközpontja és az alföldi, nagyhatarú, főképpen állattenyésztést és állatkereskedelmet űző mezővárosai, mint amilyen Szeged és Debrecen.¹¹¹ A termelés és a települési szerkezet oldaláról tett logikus megfigyeléseinek legfontosabb eredményét éppen ebben látjuk, hiszen nyilvánvaló, hogy az alföldi mezővárosok és olyan uradalmi központok mint pl. a Vas megyei Németújvár vagy a Somogy megyei Segesd semmiképpen sem vehető egy kalap alá.

Igen alapos és részletes vizsgálatnak vetette alá a mezővárosokat Bácskai Vera és csak sajnálhatjuk, hogy munkáját terjedelmében szemmeláthatóan erősen korlátozták.¹¹² Az *oppidum* kifejezés használatáról megállapította, hogy az a XV. században válik el fogalomként a fallal körülvett *civitas*-októl, s úgy találta, hogy ha nem is tudjuk a korabeli kritériumokat pontosan meghatározni, mégis valószínű, hogy „fallal körül nem

¹⁰⁴ *Maksai F.*: A középkori Szatmár megye. Bpest. 1941. 105. l.

¹⁰⁵ *Fekete Nagy A.*: i. m. 84—94. l.; A podmanini Podmaniczky család oklevéltára (közlemény Lukinich I.). Bpest. 1937. I. köt. 371. l.

¹⁰⁶ *Uo.* II. köt. 309—320. l.

¹⁰⁷ *Mályusz E.*: A mezővárosi fejlődés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században (szerk. Székely Gy.). Bpest. 1953. 186. l.

¹⁰⁸ *Uo.*

¹⁰⁹ *Szabó I.*: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bpest. 1948.

¹¹⁰ *I. Szabó*: La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villes dans les années 1449—1526. (Studia Historica 49.) Bpest. 1960.

¹¹¹ *Székely Gy.*: Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV—XVI. században. Agrártörténeti Szemle, 3/1961. 309—322. l.

¹¹² *Bácskai*: i. m.

vett, városias kiváltságokat élvező, de földesúri kézen levő településeket neveztek így”.¹¹³ Ezen a kategórián belül azonban igen nagy változatosságot találhatunk, amit Bácskai főképpen annak tulajdonít, hogy a mezővárosi fejlődés a XV. században még nem lezárt folyamat. Két vonásukat részletesen is megvizsgálta: (1) a népességkoncentráció adatait, (2) a kézművesipart, amelyre vonatkozólag nagy mértéktartással állapította meg, hogy alig különbözött a falusi ipar színvonalától, bár néhány esetben elérte a céhek kialakulásának szintjét (tegyük hozzá: főképpen a szolgáltató ipar vonalán). A népességkoncentrációval együtt a társadalmi differenciálódás is fokozódott.

Végeredményben mozgásban levő települési kategóriával van dolgunk, amelybe a hanyatló városok és emelkedő falvak egyaránt beletartoznak, s amelyek mind termelésük, mind társadalmi struktúrájuk szerint széles átmenetet alkottak a falvak és a valódi városok között. Az idézett vizsgálatokból azonban az is kétségtelen, hogy nem „homogén tömeg részei”, hanem különböző kisebb csoportok tagjai. Kézenfekvő lenne most azt mondani, hogy ebben a cseppfolyós kategóriában azok jelentik az igazi mezővárosokat, amelyekben koldulóréndi kolostor van. Nyilván ehhez tartoznának a hanyatlásnak indult „*civitas*”-ok, az újonnan felemelkedők közül pedig azok, amelyek már elértek az urbanitás bizonyos szintjére.

Ez a gondolat sajnos nem állja meg a helyét. A legegyszerűbb ismét egy példát bemutatni. Galgóc falu Nyitra megyében a Vág folyó mellett ott feküdt, ahol a Nagyszombatból Nyitrára és a Vág jobbpartján Trencsénből dél felé vezető út átkelt a folyón. A folyó feletti dombon már a XIII. században vár állt, a körülötte kialakult öt faluból álló uradalom Lajos király 1349-ben adományozta Kont Miklósnak.¹¹⁴ Néhány év múlva a király további falvakat csatolt az uradalomhoz, Kont Miklós is mindent megtett, hogy vétel és csere útján növelje birtokát. A későbbi királyi adományok közül különösen a Vág hídjának vámja volt jelentős.¹¹⁵ Az uradalom kiépítésével párhuzamosan a földesúr megkezdte Galgócnak uradalmi központtá és mezővárossá történő kiépítését. 1360-ban egy közeli birtokot adott „*civibus et universis jobagionibus nostris de libera civitate nostra Golgoch pro augmentatione utilitatis eiusdem*”.¹¹⁶ Két évvel később a király Kont Miklós kérésére országos vásár tartását engedélyezte Galgócon, s az oklevélben kimondotta, hogy a vásáron felmerült vitás ügyekben a galgóczi polgárok ítélkezhetnek.¹¹⁷ 1365-ben született meg Galgóc tulajdonképpeni privilégiuma, amelyet ismét a földesúr, Kont Miklós állított ki. Szabályozta a földesúri szolgáltatásokat, megállapította, hogy szőlőket Nagyszombat szokásjoga szerint bírhatják és művelhetik.¹¹⁸ 1400-ban a korábban megalapított ispótály birtokjogainak írásbafoglalásakor megtudjuk, hogy a mezővárosban (amelyet a földesúr még most is *civitas*-nak nevez) vár, piac, mészárszéknek vannak, de az ispótály fő jövedelmi forrásai még mindig kaszálók, szőlők és erdő.¹¹⁹ 1453-ban, amikor az egész uradalmat felsorolják, Galgóc már *oppidum* címet visel és egy 14 faluból álló uradalom gazdasági és igazgatási központja.¹²⁰ 1465-ben a földesúr ferences kolostort alapít Galgócon, melyet utódja néhány évtizeddel később kibővíti.¹²¹

Az ismertetett példában három fontos tényező tűnik fel: az országos vásár, az ispótály és a kolostor. Mint láttuk, Csánki az országos vásárt egyenesen a mezőváros kriteriumának tartotta, Mályusz viszont azt mutatta ki, hogy a vásár egymagában nem

¹¹³ Uo. 19. l.

¹¹⁴ Anjoukori Okmánytár V. 339. l.

¹¹⁵ Uo. VI. 133. l.

¹¹⁶ Dl. 5020.

¹¹⁷ Dl. 5133.

¹¹⁸ Dl. 5389.

¹¹⁹ Dl. 8588.

¹²⁰ Dl. 14 726.

¹²¹ *Karácsonyi*: i. m. I. köt. 52—53. l.

képes a mezőváros fejlődését biztosítani.¹²² Szűcs Jenő munkájában a mezővárosok vására a városi vásárcörzetet átalakító és szűkítő tényezőként szerepel, de Szűcs arra is rámutatott, hogy nem az országos, hanem a heti vásár a városi ipar „tipikus megjelenési fóruma”.¹²³ Bácskai Vera is részletesen foglalkozott a hetipiaccaal és az országos vásárral mint a mezővárosok áruforgalmának egyik formájával.¹²⁴ A vásárok megtételeiben a vezető szempont az kell legyen, hogy mennyiben segítették elő a mezővárosi fejlődést, mennyiben vezettek a városi fejlődés felé. A két kereskedelmi forma, a hetipiac és az országos vásár tekintetében Rietschel eredményein alapuló régebbi álláspontunkat valljuk: a városi fejlődés kezdeti szakaszában a hetivásár volt a fontosabb, ez biztosította a közvetlenül környező falvakkal az árucserre megszervezését.¹²⁵ Miután a mezőváros mindvégig agrárjellegű maradt, a kapcsolat elsősorban az iparcikkek fogyasztóival volt fontos, az agrártermelőkkel inkább csak a monokultúras szőlőtermelő helységeikben. Ha tehát azt mondjuk, hogy a mezővárosok a városi fejlődés útját járták, azaz szervezetében magasabb formával rendelkező, struktúrájában differenciáltabb és terjedelmében nagyobb skálájú ipart hoztak létre, akkor fejlődésük szempontjából főképpen a hetipiacokat kell figyelemmel kísérni. A Pozsony megyei Csütörtök vásárterének felosztása és a bátmonostori hetipiacnak a somogyi főispán által történt blokád alá helyezése is a hetipiac fontosságát hantsúlyozza.¹²⁶ A kézművesség fejlődése során a hetipiac monopolizálását tapasztalhatjuk, de a korlátozó intézkedések nem vonatkoztak az országos vásárra, amelyen mindenki szabadon adhatott és vehetett mindent.¹²⁷ Nem kívánjuk ezzel azt mondani, hogy a mezőváros lakossága nem használta ki az országos vásár nyújtotta lehetőségeket. De az egész fejlődést tekintve azt kell mondanunk, hogy a hetipiac a mezőváros lakóit, elsősorban a kézműveseket részesítette előnyben, az országos vásár pedig a kereskedőket és a földesurat. A földesúr volt az országos vásárból származó jövedelem, amely a hetipiacnak sokszorosát tette ki.¹²⁸ Ez indokolja, hogy az esetek jelentős részében a földesúr kéri a vásárprivilegiumot, mégpedig nemcsak a mezővárosok hanem a falvak részére is. Ismét Székely György megállapítását kell idézni: a földesúr igyekszik birtokán az áruforgalmat úgy megszervezni, hogy annak hasznából egyre nagyobb mértékben részesüljön.¹²⁹ Ezért nem tekinthető mezővárosnak minden országos vásárral rendelkező helység, amint azt Csánki képzelte. A két vásárfajta nemcsak a városokban, hanem a mezővárosokban is kiegészítette egymást, de a hetipiac a mezővárosi kézműveseknek, az országos vásár a kereskedőknek és a földesúrnak kedvezett. Nyugodtan törölhetjük a mezővárosok sorából azokat a helységeket, amelyeket Csánki egyedül vásártartási joguk alapján tett meg mezővárosnak.

A galgóczi példában szereplő másik tényező a ferences kolostor alapítása. Itt kell elmondanunk, hogy a galgóczi kolostor kezdetől fogva a szigorú ferencesek (obszervánsok) háza volt. A XIV. század végén a rendben vita támadt a szegénység értelmezése körül, ennek eredményeként alakult ki a rendnek egy új, a szegénységet szigorúbban értelmező ága, ennek képviselői magukat olyanok tekintették, mint akik a rendalapító elgondolását pontosabban, szigorúbban tartották meg (obszervarunt), s ezért obszervánsoknak nevezték magukat. Magyarországon először a bosnyák rendtartományt hódította meg az új irányzat, majd az 1440-es években több, fegyelmében meglazult, már hosszabb ideje fennálló

¹²² *Mályusz*: A mezővárosi fejlődés 133. l.

¹²³ *Szűcs J.*: i. m. 91. l.

¹²⁴ *Bácskai*: i. m. 69—75. l.

¹²⁵ *S. Rietschel*: Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis. Leipzig. 1897. 47. l. *Fügedi*: Középkori magyar városprivilegiumok 28. l.

¹²⁶ *Mályusz*: Mezővárosi fejlődés 130. l. *Bácskai*: i. m. 69—70. l.

¹²⁷ *Fügedi*: Középkori magyar városprivilegiumok 35. l.

¹²⁸ Jól szemlélteti ezt a soproni számadáskönyv. *Házi J.*: Sopron város története. II/5. köt. 49. l.

¹²⁹ *Székely Gy.*: Agrártörténeti Szemle, 3/1961.

ferences (marianus) rendházat vettek át, így a pápai nuncius segítségével 1444-ben a budait, pestit, szegedit és marosvásárhelyit,¹³⁰ 1448-ban az esztergomit és a sárospatakit, 1455-ben a földesúr segítségével az ujlakit, 1467-ben a szécsényit.¹³¹ Így a régebben meg-alapított kolostorok közül hat városi és két mezővárosi került az observansok birtokába. A XV. században a régi (marianus) rendtartomány kolostor-alapítása a presztizsvesztés ellenére sem szűnt meg teljesen, a XV. században még négy mezővárosban jött létre új rendházuk.¹³²

Az observans mozgalom kétségtelenül új lendületet adott a koldulórendek terjedésének. A nagyobb fegyelem mellett az is emelte népszerűségüket, hogy az eretnekek elleni harcban is türelmetlenebbek voltak. Ehhez még azt kell hozzáténnünk, hogy nem ragaszkodtak a városokhoz mint elődeik, sőt igyekeztek azokat elkerülni. Törekvésük nem mindig járt sikerrel. Láttuk, hogy a marianus rendházakat éppen a legnagyobb városokban vették át. De az új alapítások sem maradtak meg mindig falun. A Marótiak pl. eredetileg a kis Vári faluban akarták a gyulai uradalom observáns kolostorát meg-alapítani, de az végül is mégis Gyulán, az uradalom központjában, s egy mezővárosban épült fel.¹³³ A számok is azt bizonyítják, hogy a városokat az observánsoknak csak részben sikerült elkerülniök. A XV. század folyamán 44 observans kolostort alapítottak Magyarországon, ezeknek azonban több mint a fele a nagyobb központokban épült fel, mégpedig városban három (Visegrád, Kolozsvár, Nagybánya), s ezzel a városokban levő koldulórendi hálózatot egészítették ki, mezővárosban 23. A 44 observans kolostorból csak 18 volt valóban falun, s azok között is sok volt az olyan kisebb uradalmi központ mint a Szilágy megyei Kusaly vagy a Zemplén megyei Céke.¹³⁴

Az observánsok fellépése és terjeszkedése így aztán különös ellentmondást teremtett. Terjeszkedésük fénykora a mezővárosok tömeges megjelenésével esik egybe, s talán ez is egyik oka annak, hogy az új kolostorok többsége mégis mezővárosban alakult ki, amiben nyilván a földesuraknak mint alapítóknak is megvolt a maguk szerepe. Az observáns irányzatnak az a szerepe, hogy kisebb helyeken álljanak kolostoraik, ellentétben állt a földesurak törekvésével, hogy birtokaik központjaiban, tehát nagybirtok esetében mezővárosban épüljön fel az új rendház. És itt kell visszatérnünk a galgóci példához. Röviden emlékeztessünk arra, hogy a XIV. század második felében kialakult mezővárosban a földesúr alapítja meg a kolostort. Nemcsak az időbeli távolság tűnik túlságosan nagyknak, hanem az a tény is elgondolkasztó, hogy a kolostort nem a galgóciak, hanem a földesúr hívja életre. Nem a mezővárosiak érzik szükségének, hogy közöttük ferences barátok éljenek, hanem a földesúr. Le Goff hipotézisét ez önmagában még nem érintené. Feltehető lenne ui., hogy a földesúr szükségesnek látta a kolostor megalapítását — a galgóciak számára, ha más okból nem is, hát a polgárok erkölcsi fékentangolására. De ha áttekintjük az ismert ferences kolostor-alapításokat, akkor nemcsak azt látjuk, hogy a mezővárosokban — az egy Szakoleát kivéve — mindenütt a földesuraké a kezdeményezés, hanem azt is, hogy egy nagybirtokos család általában csak egy kolostort alapított. A Lackfiak hatalmas birtoktestéből egyedül a keszthelyi, a guti Országokéból

¹³⁰ Karácsonyi: i. m. I. köt. 326., II. köt. 160—161. l.

¹³¹ Uo. I. köt. 331—332., II. köt. 177. l.

¹³² Kismarton (1415), Varanno (1416), Nagykanizsa (1418), Szeglak (1438) és Pokfalva (1496?). Karácsonyi, i. m. I. köt. 128, 287, 118, 272, 228. l.

¹³³ Uo. II. köt. 70—71. l.

¹³⁴ A mezővárosokban létesült új observáns kolostorok: Szalárd, Atya, Ozora, Gyula, Haczak, Tövis, Monoszólóvár, Paks, Tata, Galgóc, Hunyad, Szakolea, Gyöngyös, Jászberény, Nyírbátor, Pápa, Sélye, Szántó, Füleik, Atyina, Homonna, Várpalota, Csanád. Vö. Karácsonyi: i. m. II. köt. passim. — A falusiak: Pereske, Janó, Kabol, Kusaly, Felfalu (Torda megye), Kölyűd, Csiksomlyó, Fehérhegy, Céke, Györgyi, Uzsaszentlélek, Okolicsnó, Tálod, Sélye, Sóvár, Egervár, Harapok, Vámos.

egyedül a gyöngyösi, a Zápolyaiakéból egyedül a pápai kolostor megalapítására futotta.¹³⁵ Csak az Ujlakiak és a Marótiak alapítottak több birtokukon ferences kolostort, az előbbiek a galgóci kívül a várpalotait, az utóbbiak az atyait és a gyulait.¹³⁶ A Kanizsaiakat már nem mernénk az Ujlakiak és Marótiak mellé állítani, mert tulajdonképpen csak a kismartoni ferencesek tisztelheték a család világi tagjaiban alapítójukat, a hatalmas kanizsai uradalomba Kanizsai János érsek hozta a barátokat Kanizsára, mely ekkor már egy százada a család kezén volt.¹³⁷ Megítélésünket az is befolyásolja, hogy pl. az Ujlakiak nagyterjedésű uradalmi közül az említett galgóci és várpalotai kívül csak az ujlaki-ban volt — még a család birtoklását megelőző időből — koldulórendi kolostor (kettő is), de sem a Nyitra megyei temetvényi, sem a Vas megyei németújvári uradalomban. Ráadásul a nagybirtokos családokban is többször egy-egy pap a kolostor-alapítás megindítója, Kanizsai János példájához még Alsáni Bálint esetét tehetjük hozzá.¹³⁸

A mezővárosokban felépült kolostorok mérlege végeredményben az, hogy — az ágostonosokat is ideszámítva — nyolcvanhárom mezővárosban volt jelen valamelyik koldulórend. Ha tekintetbe vesszük, hogy az observánsok kerültek a városokat és hogy 18 faluban építettek új rendházat a XV. század folyamán, akkor is csak azt mondhatjuk, hogy ezekkel együtt sem lett volna több mint kereken száz mezővárosnak koldulórendi kolostora. A 800 mezőváros kétségtelenül irreális szám, de a 100 is az, s így aligha állíthatjuk, hogy azok a telepek léptek rá igazán a városi fejlődés útjára a mezővárosok közül, amelyekben koldulórendi kolostort találunk.

Nem is várhatjuk, hogy minden nagyobb városban szükségszerűen koldulórendi kolostort találjunk, és itt még egyszer vissza kell térnünk a monasztikus rendekre. Fentebb azt állítottuk, hogy a monostoroknak nem volt szerepük korai városházatunk kialakulásában. Ezt az állításunkat fenntartva most mégis azt kell mondanunk, hogy a mezővárosi fejlődésben nekik is jutott szerep. A bencés, cisztercita apátságok, a premontrei prépostságok maguk is kisebb-nagyobb uradalmak központjai voltak, nem egyszer hiteleshelyi tevékenységet fejtettek ki. Így elősegítették, hogy a falu, amelyben álltak, meginduljon a mezővárosi fejlődés útján. Erre a látszólag ellentmondásos szerepre itt most csak egy példát idézünk, Kapornak esetét. A bencés monostor itt is hiteleshely volt, a faluban sókamara székelt és a megyei nemesség gyűléseinek volt színtere, a XV. század derekától kezdve *oppidum*-ként emlegetik.¹³⁹ Anélkül, hogy a példákat szaporítanánk, csak utalunk a bencés monostorral bíró Pécsváradra, Szekszárdra és Földvára (Tolna megye), a cisztercita monostorral bíró Székre (Cikádor) és a premontrei prépostság szék-helyeként ismert Jászóra és Csornára. Valamennyi mezőváros lett.

A galgóci példában nem hiába emeltük ki harmadik tényezőként az ispotályt. Mint láttuk, először 1400-ban említik, s az oklevél szerint ezt is a földesúr, Kont Miklós alapította és gazdag adományokkal látta el. Az ispotálynak nemcsak az volt kizárólagos joga, hogy Galgócon fürdőt tartson fenn, hanem házakat, telkeket, mészárszéket és szőlőt is kapott. Látszólag nincs különbség a ferences kolostor és az ispotály alapítása között. Mégis úgy érezzük, hogy egészen más jelenségről van szó. Egyrészt a kolostor alapítása tisztán vallási megnyilvánulás, az ispotályé pedig csak részben az. Az irgalmasság eszeke-detein kívül a földesurat nyilván az vezette, hogy Galgócon voltak olyanok, akik az ispotályra rászorultak. Ez elsősorban társadalmi differenciálódásra mutat, amely egyeseket gazdagsághoz juttatott mások nyomora árán. Az ilyen nyomorultakról a fal-

¹³⁵ Uo. I. köt. 126., II. köt. 59., 134. l.

¹³⁶ Uo. II. köt. 209. 8., 70—71. l.

¹³⁷ Uo. I. köt. 118. l.

¹³⁸ Uo. II. köt. 7. l.

¹³⁹ Csánki III. 20.

vakban nyilván a falu lakossága gondoskodott. De Galgóc éppen a városias fejlődés útjára lépve már nem alkotott ilyen közösséget, a betegekről és nyomorultakról másként kellett gondoskodni. Nyilvánvalóan nem volt szükség ispotályra azokban a mezővárosokban, amelyek társadalmi szerkezetükben megmaradtak a falu színvonalán. Az ilyen helységekből akkor sem volt rá szükség, ha a vagyoni differenciálódás előrehaladt, hiszen ez a jelenség a falvakban csakúgy lejátszódott mint a mezővárosokban. De talán nem tévedünk nagyot, ha éppen ezért a mezővárosi fejlődés ismérvének nem az országos vásárt, nem is a koldulórendek valamelyikének jelenlétét tartjuk, hanem a társadalmi fejlődést jobban tükröző ispotályt. Az ispotályokkal foglalkozó irodalom elsősorban a városokat vette figyelembe, de még így is kiderül, hogy az ispotályok a mezővárosok egy részében megtalálhatók voltak, templomaik kegyura és az ispotály fenntartója legtöbbször a mezőváros polgársága volt. Ilyen ispotályt ismerünk Miskolcraól,¹⁴⁰ Szécsényről, Szöllősről, Pásztórol, Vácról, de még az olyan kisebb településekről mint amilyen Szepesváralja vagy Bazin.¹⁴¹ Jellemző, hogy Csanádon, ahol a városi fejlődésnek nem találtuk meg az ismérveit, 1455-ben ispotályt említenek.¹⁴² Megfelelő irodalom alapján nem vállalkozhatunk itt az ispotályok elterjedésének vizsgálatára, mégis úgy gondoljuk, hogy jelenlétükben a mezővárosi fejlődésnek tipikus ismérvét találtuk meg.

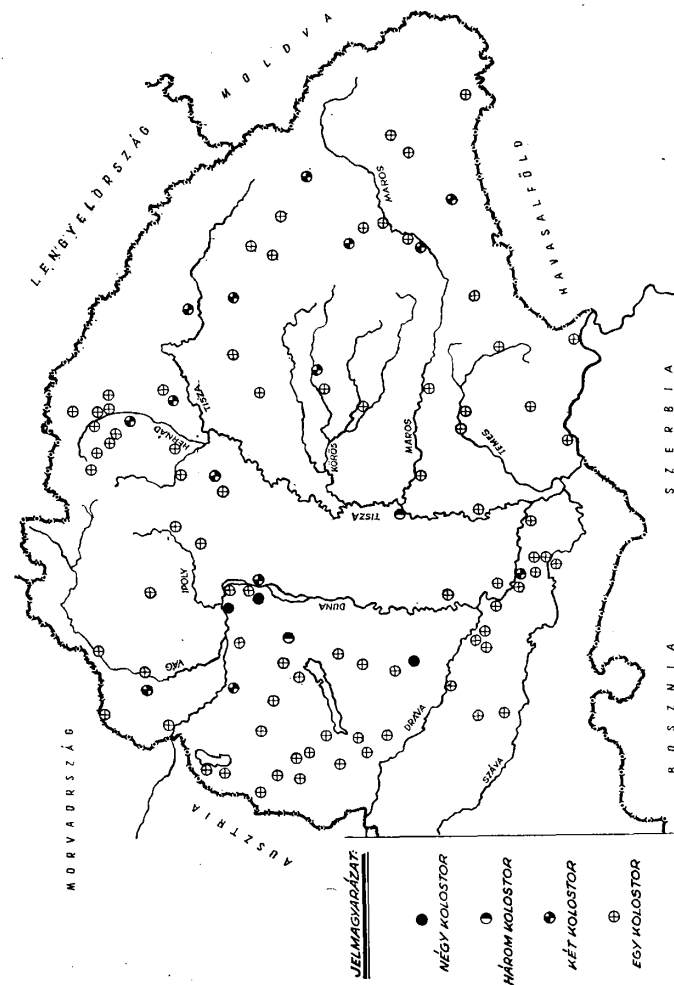
A koldulórendi kolostorok elterjedésének vizsgálata értékes adatokat nyújtott a magyar városfejlődés második szakaszának megismeréséhez, de a jelek szerint kevés reménnyel kecséget a mezővárosi fejlődés vizsgálata terén. Úgy tűnik, hogy ennek alapján nem tudjuk szétválasztani azt a heterogén tömeget, amelyet az eddigi kutatók vizsgáltak és egy csoport részeként jellemeztek. Pedig ennek a tömegnek a szétválasztása mindenképpen szükséges, ha a mezővárosok terén egy lépéssel előbbre akarunk jutni. Elsősorban törölnünk kell azokat a helységeket, amelyeket Csánki az országos vásártartás jogán sorozott a mezővárosok közé. Ugyanígy törölnöndnek érezzük a mezővárosok listájából azokat, amelyeket egyetlen egyszer említenek *oppidum*-ként. A fennmaradt — nyilván még mindig tekintélyes — mennyiség szétválasztásában ezidőszert az uradalmi központ és az alföldi mezőváros megkülönböztetéséig jutottunk el. A két csoportot külön-külön kellene vizsgálat alá venni. Meggyőződésünk ui., hogy ha a törleceket végrehajtjuk és külön csoportonként vizsgáljuk a mezővárosokat, akkor biztosan a mainál sokkal egységesebb képet kapunk a mezőváros-csoportok társadalmi és gazdasági viszonyairól, a két csoport adatai sokkal kevésbé szóródnak majd mint ma. A társadalmi vizsgálatnál pedig meg kell kísérelni az ispotályok elterjedését figyelembe venni.

A koldulórendek elterjedésének azonban mégis van mondanivalója a mezővárosokról. Fentebb bemutattuk a kolostoralapítások ütemének felgyorsulását, és azt állítottuk, hogy ebben igen nagy szerepe volt a városoknak. Ha most azt látjuk, hogy a mezővárosok gombamódrá szaporodnak, de a fejlődő telepök egyházi intézményei változatlanok maradnak, akkor ezt a tényt hajlandók vagyunk úgy magyarázni, hogy a mezővárosok kialakulása és elszaporodása nem vagy csak kis részben jelentett — mai kifejezéssel élve — „gazdasági növekedést”, sokkal inkább jelentette a jobbágyság nagy tömegeinek átértégződését, olyan új települési és gazdálkodási formát, amely elviselhetőbb életet jelentett mindaddig, amíg 1514 olyan tragikusan meg nem szüntette ezt a lehetőséget.

¹⁴⁰ Somogyi Z.: A középkori Magyarország szegényügye (Palaestra Calasanciana 37.) Bpest. 1941. 59. l.

¹⁴¹ Uo. 59, 87, 88, 99, 102—103. l.

¹⁴² Lukács: i. m. II. 1354. sz.

3. ábra. Koldulórendi kolostorok Magyarországon a XVI. század elején

A középkor végi helyzet

Befejezésül még egy tekintetet kell vetnünk a XVI. század elejének állapotára, meg kell kísérelnünk felvázolni a városhálózatot a koldulórendek segítségével, ilymódon ellenőrizni eddigi fejtegetésünket.

A koldulórendek elterjedését tekintve első pillanatra különös ranglista alakul ki. A vezető város változatlanul Buda a maga négy koldulórendi kolostorával (és három ispotályával).¹⁴³ Budát azonban három-három kolostorral Szeged követi. De Esztergom, Pécs sem marad el. Pécs kétségtelenül a püspök és a káptalan földesúri joghatósága alatt állt. Szegedet sokszor számítják a mezővárosok közé, ami jogilag sem állja meg a helyét, de — amint éppen ez a rangsor bizonyítja — társadalmi szempontból sem indokolt.

A három kiemelkedő várost 13 olyan település követi, amelynek mindegyikében két-két koldulórendi kolostor állt. Pest, Kolozsvár, Kassa, Beszterce, Nagylászi, Fehérvár, Nagyszombat, Várad, Szatmár és Beregszász mellett ide tartozik Eger és a földesúri joghatóság alá került Győr valamint az ugyancsak magánföldesuraság alatt álló Sárospatak és Valkó megyei Újlak. Sárospatak urbanításában semmiképpen sem kételkedhetünk. Kétségeink annál kisebbek, mert a két koldulórendi házon (domonkos és ferences) kívül itt még egy klarissza és egy beginakolostor is működött.

Első tekintetre furcsa összeállítás, amely azonban bizonyos mértékben igazolja Le Goff elméletét. A városjelleg nem a jogi kiváltságok biztosították, és bizonyos, hogy éppen Újlak a maga ferences és ágostonos kolostorával, két plébániatemplomával és talán két ispotályával,¹⁴⁴ szerémi bort termelő magyar polgárságával — amely kegyes célokra nem kevesebb mint 170 forintot adott össze — városi hatóságával¹⁴⁵ városiasabb volt mint egynéhány vitathatatlanul szabad királyi városunk.

Ezt a névsort látva még feltűnőbb a tény, hogy bányavárosaink közül csak Selmeceen és Gölnichányán, ill. Nagybányán és Tordán találunk koldulórendi kolostort. Sem Besztercebányán, sem — ami még feltűnőbb — a gazdag Körmöcön, sem a máramarosi sóbányák vidékén nincs koldulórendi ház, pedig városjellegük nem vonható kétségbe. Le Goff a francia püspöki székhelyeket emelte ki mint ahol a koldulórendek nem tudtak gyökeret verni. A magyar városok közül — ismeretlen oknál fogva — a bányavárosokban állt elő ugyanez a helyzet. Ezt a korrekciót elfogadva mégis úgy érezzük, hogy a koldulórendi kolostorok száma rangsorolja az ország városjellegű településeit mint ahogyan az is jellemző, hogy a legmagasabb szám mindössze négy kolostor. Párizsban 13 volt a számuk,¹⁴⁶ s az arányok ebben az esetben is jellemzőek.

¹⁴³ Eredetileg — és a cikk franciayelvű változatában is (Annales, E. S. C. 25/1970. 966—987. l.) ide soroztam Patakot is. Détsy Mihály barátomnak köszönhetem azt az információt, hogy az ágostonos kolostor nem Patakon, hanem Újhelyen állt, így Sárospataknak csak két koldulórendi háza volt (domonkos és ferences).

¹⁴⁴ Az egyik a Szt. László ispotály volt (Csánki II. 289), a második alapítását Újlaki Miklós vette terbe, engedélyt is kért rá a pápától (Lukcsics: i. m. II. köt. 1231. sz.), de nem tudjuk, hogy a terv megvalósult-e (Somogyi: i. m. 83—84. l.).

¹⁴⁵ Csánki II. 288—289. l.

¹⁴⁶ Annales, E. S. C. 23/1968.

FÜGGELEK

Koldulórendi kolostorok a városokban és mezővárosokban 1500

Alvinc (Fejér vm.) domonkos	Nagylászi (Szerém vm.) ferences
Aracsa (Torontál vm.) ferences	Nagyszombat, domonkos és ferences
Atyina (Kőrös vm.) ferences	Nagyszombat, domonkos és ferences
Atya (Valkó vm.) ferences	Nekse (Baranya vm.) ferences
Bács (Bács vm.) ferences	Nyírbátor (Szatmár vm.) ferences
Bártfa (Sáros vm.) ágostonos	Nyitra, ferences
Beregszász, domonkos és ferences	Óbuda, ferences
Beszterce domonkos és ferences	Orsova (Temes vm.) ferences
Bodrog (Bodrog vm.) domonkos	Ozora (Tolna vm.) ferences
Boró (Valkó vm.) ágostonos	Paks (Tolna vm.) ferences
Brassó, domonkos	Palota (Veszprém) ferences
Buda, domonkos, ferences, ágostonos, karmelita	Patak (Zemplén vm.) ferences és domonkos
Coborszentmihály (Bodrog vm.) domonkos	Pápa (Veszprém vm.) ferences
Csanád, ferences	Pápóc (Vas vm.) ágostonos
Cseri (Temes vm.) ferences	Peleske (Zala vm.) ferences
Debrecen, ferences	Pest, ferences és domonkos
Dézs (Bács vm.) ferences	Pécs, domonkos, ferences, ágostonos és karmelita
Désvár (Külső-Szolnok vm.) ágostonos	Pozsegavár (Pozsega vm.) ferences
Eger, domonkos, ferences, ágostonos	Pozsony, ferences
Egervár (Vas vm.) ferences	Rendek (Szerém vm.) ferences
Enge (Valkó vm.) ferences	Sáros (Sáros vm.) ágostonos
Eperjes karmelita	(Karán-) Sebes (Temes vm.) ferences
Esztergom, domonkos, ferences és ágostonos	Segesd (Somogy vm.) ferences
Fehérvár, ferences, domonkos, ágostonos (?)	Segesvár, domonkos
Fülek (Nógrád vm.) ferences	Selmecbánya, domonkos
Galgóc (Nyitra vm.) ferences	Sélye (Baranya vm.) ferences
Gara (Valkó vm.) domonkos	Sopron, ferences
Gölnichánya, domonkos	Sóvár (Sáros vm.) ferences
Gyöngyös (Heves vm.) ferences	Szokolca (Nyitra vm.) ferences
Győr, domonkos, ferences	Szalárd (Bihar vm.) ferences
Gyula (Békés vm.) ferences	Szántó (Abauj vm.) ferences
Gyulafehérvár, domonkos, ágostonos	Szatmár, domonkos és ferences
Hátszeg (Hunyad vm.) ferences	Százszentdemeter (Szerém vm.) ferences
Igal (Somogy vm.) ferences	Szeged, ferences és domonkos
Kanizsa (Zala vm.) ferences	Szeglak (Baranya vm.) ferences
Kassa, ferences és domonkos	Szerém (Szerém vm.) ferences
Kaza (Borsod vm.) ágostonos	Szécsény (Nógrád vm.) ferences
Keszthely (Zala vm.) ferences	Szombathely, ferences
Keve (Keve vm.) ferences	Tata (Komárom vm.) ferences
Kismarton (Sopron vm.) ferences	Temesvár, domonkos
Kolozsvár, ferences és domonkos	Torda, ágostonos
Komár (Somogy vm.) ágostonos	Tövis (Fejér vm.) ferences
Komárom (Komárom vm.) domonkos	Trencsén (Trencsén vm.) ferences
Körmend (Vas vm.) ágostonos	Újhely (Zemplén vm.) ágostonos
Körösszeg (Bihar vm.) domonkos	Újlak (Valkó vm.) ferences és ágostonos
Kusaly (K-Szolnok vm.) ferences	Varannó (Zemplén vm.) ferences
Kövesd (Krassó vm.) ferences	Vasvár (Vas vm.) domonkos
Léka (Vas vm.) ferences	Várad, ferences és ágostonos
Lippa (Arad vm.) ferences	Váralja (Szepes vm.) ágostonos
Lőcse, ferences	Velika (Pozsega vm.) ferences
Nagybánya, ferences	Veszprém, domonkos nő
	Visegrád (Pilis vm.) ferences